



संपादकीय



नव्या लेखकांना अधिक वाव हवा

जानेवारी-फेब्रुवारी हे महिने साहित्य संमेलने आणि चर्चासत्रे-परिसंवाद यांनी गजबजलेले असतात. दर आठवड्याला कुठेतरी संमेलने वा परिसंवाद असतातच. ग्रंथप्रदर्शने-ग्रंथजत्रांनाही हा मोसम लाभदायक ठरतो. यावर्षी ७२वे अ. भा. मराठी साहित्य संमेलनाचा थाटमाट आगळाच होता; कारण महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री मनोहर जोशी यांनीच त्याचे यजमानपद स्वीकारून आपल्या स्वतःच्या मतदार संघात म्हणजे दादर शिवाजी उद्यान परिसरात त्याचे आयोजन केले होते. स्वतः मुख्यमंत्रीच स्वागताध्यक्ष असल्यामुळे या संमेलनाबद्दल विशेष औत्सुक्य होते. परंतु हे संमेलन होण्याआधी पाचच दिवस ते मुख्यमंत्रीपदावरून पायउतार झाले. राजकारणी व्यक्ती साहित्य संमेलनाच्या व्यासपीठावर कशाला असा एक प्रश्न काही मराठी विचारवंतांना कायमच सतावत असतो; त्यामुळे यावर्षीही मुख्यमंत्र्यांच्या संमेलनातील उपस्थितीबद्दल काही पुरोगामी मंडळींची नाराजी प्रकट झाली. त्यांनी दि. ३० जानेवारी रोजी मुंबईतच अंधेरीला सकल साहित्य संमेलन घेतले; आणि आपल्या अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याची पताका उंच फडकवून दाखवली. त्याचबरोबर काही दलितवर्गीय व नाहीरे वर्गाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या संघटनांनी दिनांक ७ फेब्रुवारी रोजी म्हणजे मुख्य संमेलनाच्या समारोपाच्या दिवशी स्वतःचे वेगळे विद्रोही साहित्य संमेलन भरवून आमच्याकडेही लक्ष द्या असा आग्रह धरला. साहित्य संमेलने अशा विविध व्यक्ती संघटनांकडून आणि जातीजमातींच्या पातळीवर होण्याची कल्पना आपल्या साहित्यक्षेत्रात चांगलीच रूढ झाली आहे आणि त्याबद्दल कोणी आक्षेपाचा सूर काढत नाही. ख्रिस्ती साहित्य संमेलन, जैन साहित्य संमेलन, मुस्लिम साहित्य संमेलन, इ. सालोसाल होत आहेत; त्याचप्रमाणे ग्रामीण, दलित, आदिवासी, धनगर, गुराखी, वगैरे वर्गांची वेगळी अस्मिता दाखवण्यासाठीही साहित्य संमेलनाचे व्यासपीठ अनेकांना आकर्षक वाटते. साहित्य हे खरे तर सर्व एकच असते; आणि त्यात सर्वांचा समावेश होतो. परंतु आपापल्या अस्मितेचा आविष्कार करण्यासाठी प्रत्येकाला स्वतंत्र व्यासपीठ हवे असते; आपले वेगळेपण प्रकट करण्याची ओढ असते. त्यामुळे अशा सर्व प्रयत्नांचे स्वागतच करायला हवे; आणि ही संमेलने एकमेकांच्या विरोधात नसून, ती परस्परपूरक आहेत असे समजून मुख्य प्रवाहात त्यांना सामावून घेण्यात कसलाही संकोच बाळगता कामा नये.

साहित्य संमेलनांद्वारे त्या त्या विशिष्ट समाजाची वा संघटनेची वाड्मयीन जाण वाढावी; लेखकांना प्रेरणा मिळावी, पुस्तकांचा खप वाढावा, पुस्तके घरोघर जावी; साहित्यव्यवहाराला चालना मिळावी; लेखक-वाचक-रसिक यांच्यातील सुखसंवादाचा अवसर मिळावा. नवीन लेखक-प्रकाशक-नियतकालिकांचे संपादक-ग्रंथविक्रेते-ग्रंथपाल-अभ्यासक यांच्यातील स्नेहसंबंध दृढ होण्यासाठी पोषक वातावरणाची निर्मिती व्हावी अशी दृष्टी असायला हवी. त्या दृष्टीने कार्यक्रमांचे आयोजन व्हायला हवे. केवळ काही गंभीर विषयांच्या बोजड व कंटाळवाण्या चर्चांनी रसिकांच्या सहिष्णुतेची परीक्षा घेण्याचा आटापिटा नसावा. त्याच त्या मान्यवर व्यक्तींचे तेच ते रडगाणे ऐकत राहण्यापेक्षा नव्यांची सुखदुःखे जाणून घेणे अधिक श्रेयस्कर ठरेल. अर्थात साहित्यात नवे-जुने असे फारसे काही नसते. एखादा तरुण लेखक नवीन असूनही अत्यंत उत्तम कादंबरी लिहितो; आणि एखादा सत्तरीतला लेखकही अगदी रद्द

कादंबरी लिहितो - हे आपल्या अनुभवाला येते. वयपरत्वे लेखककवींना आपण ज्येष्ठत्व देतो. परंतु जे उत्तम आहे ते उत्तमच राहते. सदा नवेच राहते. ताजेच राहते. साहित्य निर्मितीत नवेपण वा जुनेपण म्हणजे काही यशाची वा अभिजातपणाची कसोटी नसते. अनेक लेखकांच्या ऐन उमेदीतल्या पहिल्या वहिल्या कलाकृती याच त्यांच्या सर्वोत्तम कृती असल्याचे अभ्यासकांना आढळते. आणि पहिल्या पुस्तकात घेतलेली झेप त्यांना पुढे जमत नाही; नंतर ते झेप घेण्याऐवजी त्याच त्या भावविश्वात सरळ रेषेत - क्षितिज समांतर - सरधोपट प्रवास करित राहतात. दरवेळी नवी झेप घेऊन नवे अनुभवविश्व, नवे कलाप्रकार हाताळण्याची प्रतिभा फार दुर्मिळ असते. साहित्य संमेलनांनी अशा नव्या दमदार प्रतिभावंतांना व्यासपीठावर मानाने विराजमान करायला हवे; त्या त्या वर्षातील उत्तम पुस्तकांच्या लेखकांना वाचक-रसिकांसमोर येण्याची संधी आवर्जून दिली पाहिजे. जसे झाले तर सर्वसामान्य वाचकांशी नवीन लेखकांचा परिचय होण्याची प्रक्रिया गतिमान होईल आणि त्यांचे लेखन वाचकांपर्यंत विनाविलंब पोचू शकेल. त्या लेखकाला पुरस्कार मिळणे, मानसन्मान मिळणे, नवीन लेखनासाठी पोषक प्रेरणा मिळणे त्यामुळे अधिक सुकर होईल.

नवोदित लेखकांना मोठा श्रोतृवर्ग एकत्र मिळवून देणारे प्रभावी व्यासपीठ म्हणून साहित्य संमेलनांचा जाणीवपूर्वक वापर करण्यावर भर दिला पाहिजे. एवढे वाचक-ग्राहक-रसिक समोर आहेत तर त्यांना आपल्या कवितेद्वारे, कथेद्वारे, भाषणाद्वारे आपण कसे मंत्रमुग्ध करू शकतो - यासारख्या जाणिवेमुळे त्या त्या लेखककवींच्या भावविश्वाची क्षितिजे विस्तारत जातील; आणि केवळ मराठी वाचकच नव्हे तर इतर भाषांमधील वाचक व इतर देशांतील वाचक यांच्यापर्यंत पोचण्याचीही क्षमता व आवाहकता आपल्या लेखनात यावी अशी जिद्द जागी होईल. मराठी साहित्य हे भारतीय व जागतिक साहित्यात मानाने मिरवावे अशी आपली महत्वाकांक्षा असायला हवी; आणि त्यासाठी आपल्या सृजनशीलतेला ऐन उमेदीच्या काळातच लेखकांनी भरपूर परिश्रमाची जोड देण्याची मानसिक सिद्धता करायला हवी. आपले अनुभवविश्व समृद्ध करायला हवे; आपले समाजजीवनाचे आकलन धारदार करायला हवे; वाङ्मय प्रकारावरची आपली पकड व प्रयोगशीलता यांनाही त्याने सतत आव्हान देऊन त्यातील ताजेपणा टिकवला पाहिजे. मराठी लेखकांची दृष्टी आता या सगळ्या विश्वाला कवटाळण्यासाठी उत्सुक असायला हवी; मग बुकर - नोबेल पुरस्कारासारखे आंतरराष्ट्रीय पुरस्कारही आपल्याला अप्राप्य राहणार नाहीत. त्यासाठी आपल्या चांगल्या पुस्तकांचे हिंदी व इतर भारतीय भाषा आणि इंग्रजी व इतर परदेशी भाषा यात अनुवाद होण्याची प्रक्रियाही जोमात सुरू व्हायला हवी.

साहित्य संमेलनांनी संतसाहित्याने समाजाचे काय कल्याण अकल्याण केले किंवा एकोणिसाव्या शतकात कोणाचे कसे काय चुकले यासारख्या गुळगुळीत झालेल्या विषयांच्या चर्चासत्रात साहित्य संमेलनांनी वेळेचा अपव्यय करण्यापेक्षा मराठी साहित्याच्या जागतिक प्रभुत्वासाठी कोणती पावले उचलायला हवीत यावर नेमके विचारमंथन केले तर मराठी भाषेची आज चाललेली पीछेहाट रोखली जाईल. मराठी मरणार म्हणून आक्रोश करणाऱ्यांनी मराठी साहित्यात नवी दर्जेदार निर्मिती व्हावी म्हणून नव्या प्रतिभेचा शोध घेऊन, त्या प्रतिभेला पैलू पाडण्यासाठी साधना केली तर ऊटसूट मराठीच्या भवितव्याची चिंता करण्याचे कारण उरणार नाही.

संमेलनांच्या स्वरूपात त्यासाठी थोडेफार बदल होणे श्रेयस्कर ठरेल.

साहित्य वार्ता

परभणीला बी. रघुनाथ स्मारकाचे काम जोरात

मराठवाड्यातील थोर साहित्यिक बी. रघुनाथ यांचे स्मृती सभागृह परभणी येथे उभारण्यात येत आहे. आजपर्यंत त्याचे दोनदा भूमिपूजन झाले परंतु काही न काही कारणाने प्रत्यक्ष कामाला प्रारंभ झाला नाही. दि. ३ एप्रिल १९९८ रोजी तिसऱ्यांदा कवी ना. धों. महानोर यांच्या हस्ते भूमिपूजन झाले, आणि वैधानिक विकास महामंडळाने ६६ लाख रुपये अनुदान दिले; नगरपरिषदेने जागा मिळवून दिली, आमदार तुकाराम रेगे यांनी आमदार निधीतून आठ लाख रुपये दिले. या सर्व देणग्यांमुळे स्मृती सभागृहाच्या कामाला वेग येत असून ७ सप्टेंबर १९९९ रोजी बी. रघुनाथ यांच्या स्मृतिदिवसाच्या मुहूर्त साधून त्याचे रीतसर उद्घाटन होईल अशी शक्यता दिसते.

नाट्य सेन्सॉर बोर्डाचे अध्यक्ष प्रभाकर पणशीकर

महाराष्ट्र शासनाने रंगभूमी परिनिरीक्षण मंडळाची पुनर्रचना केली असून नाट्यनिदर्शक व अभिनेते प्रभाकर पणशीकर यांच्याकडे त्याचे अध्यक्षपद सोपवले आहे. अन्य सदस्यांची नियुक्ती नंतर जाहीर करण्यात येईल. या मंडळाची मुदत १० जानेवारी २००२पर्यंत राहिल.

वाङ्मय पुरस्कारांत संस्कृतचा समावेश

शासनातर्फे दर वर्षी उत्कृष्ट वाङ्मयाला दिल्या जाणाऱ्या पुरस्कारांमध्ये पुढील वर्षापासून संस्कृत भाषेतील उत्कृष्ट वाङ्मय पुरस्काराचा समावेश करण्यात येईल, अशी ग्वाही सांस्कृतिक कार्यमंत्री प्रमोद नवलकर यांनी दिली.

श्री. नवलकर यांनी ज्ञानपीठ पुरस्कारविजेते कुसुमाग्रज यांची भेट घेतली. त्यावेळी शासनातर्फे दिल्या जाणाऱ्या वाङ्मय पुरस्कारांमध्ये संस्कृत भाषेतील पुस्तकाला पुरस्कार द्यावा, अशी सूचना कुसुमाग्रजांनी केली. नाशिक महापालिकेतर्फे झालेल्या ग्रंथयात्रेप्रमाणे राज्यात शासनातर्फे जिल्हास्तरावर ग्रंथयात्रा भरवाव्यात, अशी इच्छाही त्यांनी व्यक्त केली. या ग्रंथयात्रांमुळे पुस्तके, ग्रंथवाचनाची आवड जोपासण्यास मदत होईल. ग्रंथयात्रेसाठी नामवंत प्रकाशकांना आमंत्रित करावे व पुस्तकांचे भव्य प्रदर्शन भरवावे, असे ते म्हणाले.

'अक्षरस्पर्श' ग्रंथालयाचे उद्घाटन

'स्त्री शिकावी, समाजाची प्रगती व्हावी, समाजात समानता यावी म्हणून आयुष्यभर झटणाऱ्या सावित्रीबाईंचा वारसा मिळून साऱ्याजणी आणि 'नारी समता मंच' चालवीत आहेत. सावित्रीबाईंच्या जन्मदिनी 'अक्षरस्पर्श' ग्रंथालय सुरू करून या चळवळीत एक

पाऊल पुढेच टाकले आहे, असे प्रतिपादन हरी नरके यांनी 'अक्षरस्पर्श' ग्रंथालयाच्या उद्घाटनप्रसंगी केले. ग्रंथालयाचे उद्घाटन श्रीमती उर्मिला पवार यांच्या हस्ते अभिनव पद्धतीने झाले. १४५ वर्षांपूर्वी महात्मा फुल्यांची एक विद्यार्थिनी बक्षीस घेताना 'मला खाऊ, खेळणी नकोत, ग्रंथालय हवे' असे उद्गार काढते, त्या प्रसंगाच्या भित्तिपत्रकाचे वाचन करून श्रीमती पवार यांनी उद्घाटन झाल्याचे जाहीर केले.

नेताजी व नेहरूंचे संबंध दुर्योधन व कर्णासारखे : विश्वास पाटील

'पुराणकाळात ज्याप्रमाणे दुर्योधन आणि कर्णाचे संबंध होते, तसे संबंध सुभाषचंद्र बोस व पंडित नेहरू यांचे होते. मात्र सुभाषबाबूंचे अन्याय करणाऱ्यांमध्ये पंडित नेहरूंनी मोठा वाटा उचलला होता. स्वातंत्र्याच्या २५ वर्षांनंतरही सुभाष बाबूंच्या आज्ञाद हिंद सेनेत असणाऱ्या सैनिकांना स्वातंत्र्यसैनिकांचा दर्जा देण्यात आला नव्हता,' अशी खंत कादंबरीकार विश्वास पाटील यांनी ठाणे येथील निर्मल फाउंडेशनच्या ग्रंथोत्सवात 'माझे वाचन-माझे कार्यक्षेत्र' या विषयावर बोलताना व्यक्त केली.

'महानायक' ही नेताजींवरील कादंबरी लिहिताना अनेक बंगाली, इंग्रजी आणि जपानी भाषांतील पुस्तकांबरोबर नेताजींच्या सहकाऱ्यांनी लिहिलेल्या पुस्तकांचा आपल्याला उपयोग झाला असे पाटील यांनी सांगितले. यातूनच सुभाषबाबू आणि गांधी, सुभाषबाबू आणि नेहरू यांच्यातील संबंध स्पष्ट झाले असे त्यांनी सांगितले.

गोडसे यांच्या 'पोत' समीक्षेकडे समीक्षकांचे दुर्लक्ष : डॉ. देवरे

मठेकरांनी समीक्षेची दाखवलेली नवी वाट रुळत नाही तोच आणखी वेगळी नवी वाट शोधणे तत्कालीन समीक्षकांना झेपले नाही आणि मग गोडसे यांची 'पोत' समीक्षा दुर्लक्षित झाली, असे प्रतिपादन डॉ. सुधीर देवरे यांनी केले. येथील 'साहित्यायन' संस्थेच्या वतीने डॉ. देवरे यांना पुणे विद्यापीठाची पीएच.डी. मिळाल्याबद्दल सटाणा येथे सत्कार करण्यात आला.

मार्क्सवादी विचारसरणीचे शरच्चंद्र मुक्तिबोध, दि. के. बेडेकर, असे मोजके समीक्षक सोडले तर 'पोत' ची गंभीर दखल कोणीही घेतली नाही, याचे कारण नुकत्याच मठेकर समीक्षेने रुळलेल्या आणि भारावलेल्या कालखंडात अशा समीक्षेला अंगीकारण्याची मानसिकता वाङ्मयीन क्षेत्रात नव्हती." असे ते म्हणाले.

पुस्तकांविषयी गोडी वाढविण्यासाठी ग्रंथोत्सवाचे आयोजन : डॉ. निगवेकर

"दूरदर्शनने अतिक्रमण केल्यामुळे समाजातील वाचनाची आवड कमी होत चालली आहे. पुस्तकांविषयी गोडी वाढावी, यासाठी नवीन संकल्पना म्हणून 'ज्ञान वाटा, ज्ञान रुजवा' या प्रकल्पाद्वारे पुणे विद्यापीठाने सुवर्ण महोत्सवानिमित्त ग्रंथोत्सवाचा प्रयत्न केला आहे," असे कुलगुरू डॉ. अरुण निगवेकर यांनी प्रतिपादन केले.

बारामती येथील तुळजाराम चतुरचंद महाविद्यालयात 'ग्रंथोत्सव' फिरते पुस्तक विक्री व प्रदर्शन भरवण्यात आले होते. डॉ. निगवेकर म्हणाले, "वाचनाची आवड लहानपणापासूनच निर्माण व्हायला हवी. वाचून विचार आत्मसात करणे, त्यांचे आचरण करणे आणि दुसऱ्यांना ते सांगणे यांसारखा आनंदच नाही. नवीन दिसेल ते वाचत राहा, पुस्तके विकत घेऊन वाचन करा. दिवसामधील काही वेळ पुस्तकांसाठी द्या."

द्वैभाषिक लेखक निर्माण होणे आवश्यक : रा. ग. जाधव

चांगले वाङ्मय मराठीत आणायचे असेल तर विविध भाषांमधील साहित्याचा अनुवाद मराठीत होणे आवश्यक आहे. यासाठी द्वैभाषिक लेखक निर्माण होण्याची गरज आहे, असे प्रतिपादन ज्येष्ठ समीक्षक रा. ग. जाधव यांनी काकासाहेब गाडगीळ व आनंदीबाई गाडगीळ यांच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ आयोजित पारितोषिक वितरण समारंभात केले. डॉ. मृणालिनी गडकरी यांना तस्लिमा नसरीन यांच्या 'निर्वाचित कलाम' या पुस्तकाच्या अनुवादाबद्दल, तर आनंदीबाई गाडगीळ समाजसेविका पारितोषिक कबीरबाग संस्थेच्या अनघा भिडे यांना देण्यात आले.

जाधव पुढे म्हणाले, चांगल्या प्रकारचे इंग्रजी साहित्य मराठीत आणले गेले नाही, म्हणूनच आपण इंग्रजीच्या आहारी गेलो. याला कारण अनुवाद झाले नाहीत हेच आहे. अनुवादाला कमी लेखणे पूर्णपणे चुकीचे आहे. वैश्विक साहित्याकडे जायचे असेल तर त्याची पहिली पायरी म्हणजे आंतरभारतीय वाङ्मयीन अनुवाद करणे ही आहे; म्हणून अनुवाद या प्रकाराकडे गांभीर्याने पाहावे. या प्रसंगी पारितोषिक विजेत्या डॉ. मृणालिनी गडकरी व अनघा भिडे यांनी मनोगत व्यक्त केले. परीक्षक समितीचे सदस्य शांताबाई किल्लोस्कर, सरिता पदकी, आरती दातार, प्रतिभा यावलकर, डॉ. स्वाती कर्वे, हरिभाऊ साने हे होते.

आत्मबल वाढविण्यासाठी संतसाहित्य आवश्यक

मनाचे आत्मबल वाढविण्यासाठी संतसाहित्य ही काळाची गरज आहे, असे मत ज्योतिर्भास्कर जयंतराव साळगावकर यांनी व्यक्त केले.

मॅजेस्टिक बुक स्टॉल व लोकमान्य सेवा संघ यांच्या संयुक्त विद्यमाने मॅजेस्टिक गप्पांच्या कार्यक्रमात ते बोलत होते. 'संतसाहित्य आणि २१वे शतक' या विषयावर जयंतराव साळगावकर, डॉ. वि. गो कुळकर्णी, डॉ. रवीन थत्ते यांची प्रकट मुलाखत डॉ. मीना वैशंपायन यांनी घेतली.

श्री. साळगावकर पुढे म्हणाले, "अमुक एक जप करा, असे कधी संतांनी सांगितले नाही. तर संतांनी आत्मबल कसे वाढेल याकडे जास्त लक्ष दिले. माणसाच्या मनातील श्रद्धा वाढविण्याचे काम संतांनी केले. सगळ्या संतांनी चित्तशुद्धतेवर जास्त भर दिला.' संत

साहित्य मनाची मशागत करते, तर विज्ञान साहित्य हे भौतिकतेवर जास्त भर देते."

डॉ. रवीन थत्ते म्हणाले, की जपनामामुळे मनाला विश्रांती मिळते व आपण पुढे चांगले काम करतो, असा साधा वैज्ञानिक उपाय आहे. संतसाहित्य जर नसते, तर एकोपा राहिला नसता व आपला समाजच विस्कळित झाला असता. आपण उत्तम स्थितीत जाऊ, याची सुरवात संत ज्ञानेश्वरांनी करून दिली. आपला स्वभाव व स्वार्थ बाजूला ठेवून जर माणसाने सदगुणांचा विचार केला, तर माणुसकीचा उगम होतो. सदगुणांचा जेव्हा लोप होतो तेव्हा विज्ञान खालच्या स्तरावरचे असते, असे त्यांनी सांगितले.

साहित्य संमेलनाचे उत्सवी स्वरूप बदलण्याची गरज : डॉ. पानतावणे

दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य सभेचे दहावे व पद्मश्री रणजित देसाई संस्कृती मंडळाचे चौथे साहित्य संमेलन घेण्यात आले. त्यावेळी "अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचा उत्सवी तोंडावळा बदलणार नसेल, या संमेलनामुळे साहित्य व्यवहाराच्या बाबतीत चार पावले पुढे पडणार नसतील, तर या संमेलनाचा पुनर्विचार झाला पाहिजे," असे मत डॉ. गंगाधर पानतावणे यांनी कोवाड येथे व्यक्त केले.

संमेलनाचे उद्घाटक प्राचार्य रा. रं. बोराडे यांनी साहित्य संमेलनाच्या उत्सवी स्वरूपावर टीका केली. पानतावणे पुढे म्हणाले, साहित्य संमेलने देशातल्या अन्य कुठल्याही प्रांतात होत नाहीत. काही संमेलने शासनाश्रित असतात; परंतु लोकाश्रयावर उभी असलेली संमेलने चिरंतन असतात." कोवाडचे संमेलन म्हणूनच चिरंतन आहे.

"साहित्यनिर्मिती आणि साहित्य व्यवहाराबाबत माझ्या मनात काही कल्पना होत्या. काही दिशा देता यावी यासाठी मी अध्यक्षपदाची निवडणूक लढवली. संमेलनाचे स्वरूप उत्सवासारखे झाले आहे, अनेक जण त्याचे समर्थन करतात; पण जत्राच करायची असेल त्यांनी ती बाजूच्या गोव्यात करावी, तिथे तिला चांगले स्वरूप येईल."

"संमेलनात साहित्याचा थोडा तरी ताळेबंद मांडावा, विचार व्हावा. संमेलने वर्षानुवर्षे स्पर्धेतून करावयाची आणि निधी किती उपलब्ध झाला यावर फलश्रुती मानायची का? नवोदितांची तक्रार असते, की अखिल भारतीय संमेलनात त्यांची बूज राखली जात नाही. संमेलनाच्या भव्य स्वरूपामुळे काही मर्यादा येतात, हे खरे; पण या संमेलनातून साहित्यासंदर्भात काही उपक्रम जाणीवपूर्वक राबवले, तर त्याला अर्थ येऊ शकेल. संमेलनाची मुद्रा आता बदलण्याची शक्यता नाही. कारण शासनाने दर वर्षी पंचवीस लाख रुपये देण्याची घोषणा केली आहे. शासन लोकाभिमुख, साहित्याभिमुख होत असेल तर चांगले आहे; पण हे अनुदान स्पर्धेतून दिले जात असेल तर निमंत्रकांनीही विचार केला पाहिजे," असेही ते म्हणाले.

श्री. बोराडे म्हणाले, "साहित्य संमेलन म्हणजे केवळ सोहळा असू नये. ज्या परिसरात संमेलन होते. त्या परिसरातील वाचक, रसिक, लेखक या सर्व घटकांनी एकत्र

आले पाहिजे. सुसंवाद साधला पाहिजे. आपली पुढची वाटचाल कशी असावी, हे ठरवले पाहिजे. साहित्यिक व्यासपीठाची व्याप्ती केवळ सांस्कृतिक सोहळ्यापुरती असता कामा नये. हेतू स्पष्ट असतील तर पुढची वाटचाल सुकर होते.”

प्रा. चंद्रकुमार नलगे यांनी दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य सभेच्या कार्याचा आढावा घेतला. श्री. विजयकुमार दळवी यांनी प्रास्ताविक केले. पांडुरंग जाधव यांनी संदेशवाचन केले. कृष्णकांत दळवी यांच्या वतीने चंदगड तालुक्यातील साहित्यिकांसाठी देण्यात येणारा पुरस्कार विजयकुमार दळवी (जोगवा - कादंबरी) आणि पांडुरंग कुंभार (गावकुस - कादंबरी) यांना डॉ. पानतावणे यांच्या हस्ते प्रदान करण्यात आला.

शि. द. फडणीसांची हसरी गॅलरी सीडी-रोमवर

ज्येष्ठ हास्यचित्रकार शि. द. फडणीस यांची गाजलेली हास्यचित्रे ‘सीडी’ (कॉम्पॅक्ट डिस्क) द्वारे पडद्यावर दाखविण्यात आली आणि त्यांच्या प्रसन्न हसत्या रेषांनी प्रेक्षकांच्या चेहऱ्यावर स्मितरेषा फुलविल्या.

फडणीस यांच्या निवडक शंभर चित्रांची ‘सीडी’ तयार करणाऱ्या इन्स्टिट्यूट ऑफ टायपोग्राफिकल रीसर्च व ‘मंत्रा मॅजिक’ यांनी हा कार्यक्रम आयोजित केला होता. वयाच्या ७३व्या वर्षीही उत्साहाने चित्रे काढणाऱ्या या ज्येष्ठ कलाकाराच्या सत्कारासाठी ८१ वर्षांचे ‘तरुण’ कलाकार शरद तळवलकर उपस्थित होते. हैदराबाद येथे जागतिक मराठी परिषदेच्या अधिवेशनात ही ‘सीडी’ विक्रीसाठी उपलब्ध करण्यात आली.

संस्थेचे कार्यकारी संचालक वसंत भट यांनी प्रास्ताविक केल्यानंतर ‘शि.द.’ची ‘हसरी गॅलरी’ पडद्यावर अवतरली. नवऱ्याच्या हेल्मेटवर नारळ फोडणारी पत्नी... दूधवाल्याकडून पातेल्यात दूध घेणारे मांजर... हार्मोनियमला दोरी बांधून पाळण्याला झोका देणारी आई... बर्थवर झोपलेल्या नवऱ्याचा स्वेटर उसवून खाली मफलर विणणारी पत्नी... दूरवर असलेल्या मंदिराचे दूर्बिणीतून ‘दर्शन’ घेणारे जोडपे... दोन्ही हातांत पिशव्या असल्यामुळे पायाने साहेबाला ‘सॅल्यूट’ ठोकणारा पोलिस... अशी एकाहून एक वरचढ हास्यचित्रे पाहून प्रेक्षकांनी स्मितहास्य करित, कधी खळाळून हसत त्यांना दाद दिली.

आपल्या भाषणात तळवलकरांनीही याचा उल्लेख केला. “मी अनेक आर्ट गॅलऱ्या पाहिल्या; पण पाहताच हसू फुटणारे चित्र केवळ फडणीसांचेच. विरोधाभास ओळखणे हे विनोदकर्त्यांचे मोठे लक्षण आहे. ही बुद्धी फडणीसांकडे आहे.”

पालकत्वाच्या जाणिवेतून समाजातील अपप्रवृत्ती टळतील

“समाजात वावरताना प्रत्येकाने पालकत्वाची जाणीव बाळगली, तर समाजातील अपप्रवृत्ती टळतील,” असे प्रसिद्ध साहित्यिक प्राचार्य राम शेवाळकर यांनी अखिल भारतीय सानेगुरुजी कथामालेच्या अधिवेशनाच्या अध्यक्षपदावरून म्हटले. ‘मुलांवर संस्कार

करण्याची जबाबदारी कोणाची? शिक्षकांची की पालकांची?’ या परिसंवादात त्यांच्यासह वि. वि. चिपळूणकर, शोभा भागवत, मधू जामकर व श्रीनिवास देसाई यांनी भाग घेतला.

कोकण मराठी साहित्य परिषदेचे पुरस्कार जाहीर

‘कोकण मराठी साहित्य परिषदे’चे १९९७-९८चे विविध वाङ्मयीन पुरस्कार नुकतेच ३ जानेवारी १९९८ रोजी केशवसुत स्मारक मालगुंड येथे समारंभपूर्वक प्रदान करण्यात आले. त्यात बाळ राणे यांच्या ‘महासागर’ कादंबरीस ‘र. वा. दिघे स्मृती पुरस्कार’ (रु. दोन हजार व मानपत्र) कविवर्य वसंत बापट यांच्या हस्ते समारंभपूर्वक देण्यात आला.

“काव्यश्री” व “निष्ठावंत” पुरस्काराचे मानकरी

ठाणे येथील काव्यप्रेमी कला प्रतिष्ठान संस्थेतर्फे १९९८-९९चा “काव्यश्री” पुरस्कार कवी श्री. सुधीर कर्वे यांना व “निष्ठावंत” पुरस्कार सौ. सुनंदा देशपांडे यांना दूरदर्शनवरील “चंदेरी-सोनेरी” कार्यक्रमामुळे मुलाखतकार श्री. अशोक शेवडे यांना प्रदान करण्यात आला. हे दोन्ही पुरस्कार श्री. विवेक आठल्ये यांनी पुरस्कृत केले.

‘हसू बाई हसू’ चे प्रकाशन

बाळ राणे यांच्या ‘हसू बाई हसू’ या बालकाव्यसंग्रहाचे प्रकाशन ४ ऑक्टोबर ९८रोजी कोकण मराठी साहित्य परिषद, मुंबी जिल्हा अध्यक्षा नीला उपाध्ये यांच्या अध्यक्षतेखाली झाले. डॉ. महेश केळुसकर यांनी पुस्तकातील अनेक विनोदी बालकवितांचे रसग्रहण केले. मंगेश प्रकाशन, मुंबई यांनी हे पुस्तक प्रकाशित केले आहे.

संस्कार करणाऱ्यांचे प्रतीक

‘श्यामची आई’ हे संस्कार करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीचे प्रतीक आहे, असे सांगून वझे म्हणाले, “अनेक वाटांनी आपल्यापर्यंत संस्कार येतात. आपणच संवेदनशील मनाने ते टिपून घेतले पाहिजेत. श्यामवर त्याच्या आईचे संस्कार, पण तिच्यावर तिच्या माहेरचे संस्कार आहेत. संस्कारांचीही परंपराच असते, त्यामुळे समाजात श्यामच्या आईची वेगवेगळी रूपे दिसतात. जीवनाबद्दलची धारणा ठरवायला मदत करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीचे श्यामची आई हे प्रतीक ठरते.” श्यामवर जसा आईच्या संस्काराचा स्त्रोत आहे, तसा वडिलांच्याही संस्कारांचा स्त्रोत आहे. दोघांनी मिळून श्याम घडवला आहे हे दुर्लक्षिता नये हा मुद्दा अनेक उदाहरणे देऊन वझे यांनी स्पष्ट केला.

श्यामच्या आईने मुलाला बुद्धीचे वैभव दिले नसेल, पण भावभक्ती जरूर दिली, असे ग. प्र. प्रधान यांनी सांगितले. भारतीय जीवनातील मांगल्या सानेगुरुजींना मातृरूपात भेटले. त्यांचे सारे जीवन हे मांगल्यासाठीची साधना होती. त्यांचे राष्ट्रप्रेम हे मातृरूपाच्या

उदात्ततेचाच एक भाग आहे, असे प्रधान यांनी सांगितले.

श्यामची आई जागरूकतेने मुलांवर संस्कार करते. सध्या मुलाविषयीचे आईला प्रेम असले, तरी तिच्यातील जागरूकता कमी झाली आहे, अशी खंत श्रीमती ठकार यांनी व्यक्त केली.

प्रा. शेजवलकरांच्या ग्रंथाचे प्रकाशन

ज्येष्ठ इतिहास संशोधक प्रा. त्र्यं. शं. शेजवलकर यांच्या दि इन्फ्लुअन्स ऑफ मोहमेडन कल्चर ऑन हिंदू सिव्हिलिझेशन या अप्रकाशित ग्रंथाचे प्रकाशन दि. १० फेब्रुवारी रोजी मुंबईत झाले. मधु मंगेश कर्णिक, डॉ. अरविंद देशपांडे, प्रा. जे. व्ही. नाईक इ. नामवंत त्यावेळी उपस्थित होते. शेजवलकर स्मृती प्रतिष्ठानतर्फे हा कार्यक्रम झाला.

'सिलिपशेरा'चे प्रकाशन

डॉ. मधुकर वाकोडे यांनी रानमांजरांची शिकार करणाऱ्या सिलिपशेरा या आदिवासी जमातीच्या जीवनावर लिहिलेली त्याच नावाची कादंबरी प्रा. ग. प्र. प्रधान यांच्या हस्ते दि. १९ जानेवारी १९९९ रोजी देशमुख आणि कंपनीच्या सुलोचनाबाई देशमुख यांच्या द्वितीय स्मृतिदिनी प्रकाशित झाली. "चळवळीत काम केलेला लेखक व आयुष्यातील अनुभवांच्या आधारे लेखन करणारा लेखक यांच्या मनोभूमिकेत फरक असतो; त्याचे प्रतिबिंब त्यांच्या साहित्यात पडते" असे प्रा. प्रधान यांनी म्हटले. सांजरंग (नामदेव कांबळे) व प्रकाशाची फुले (रेखा बैजल) या पुस्तकांचेही याच वेळी प्रकाशन झाले. प्रा. दत्ता भगत यांनी नामदेव कांबळे यांच्या कादंबरीची वैशिष्ट्ये सांगितली. डॉ. अप्पासाहेब तुळपुळे यांनी प्रास्ताविक केले.

वारकऱ्यांना रास्त दरात 'तुकाराम गाथा' देणार

'ज्ञानेश्वरी'प्रमाणेच संत तुकाराम महाराजांची गाथा वारकऱ्यांना रास्त दरात उपलब्ध व्हावी, यासाठी राज्य सरकारच्या वतीने २५ लाख रुपयांचे अनुदान देण्यात येईल, असे उपमुख्यमंत्री गोपीनाथ मुंडे यांनी आळंदी येथे जाहीर केले.

समाजाचे चांगल्या दिशेने मतपविवर्तन करण्याचे काम संतांच्या विचारातून आणि वारकरी संप्रदायाच्या माध्यमातून होऊ शकते. संतांचे आपल्यावर कधीही न फिटणारे ऋण आहे. त्यांच्या शिकवणुकीमुळे स्वत्व जागृत राहिले आहे. संतांचा विचार घरोघरी पोचला जावा, यासाठी ज्ञानेश्वरीप्रमाणे तुकाराम गाथा वारकऱ्यांना रास्त दरात मिळावी या उद्देशाने शासनातर्फे मदत देण्यात येणार आहे. दूरचित्रवाणी व अन्य प्रसारमाध्यमांद्वारे समाजमनावर होणारे वाईट संस्कार रोखण्यासाठी संतांचे विचारच उपयुक्त ठरतील, असे विचार श्री. मुंडे यांनी त्यावेळी केलेल्या भाषणात व्यक्त केले.

गुजरातीत तुकाराम गाथा

संत तुकारामांच्या गाथेचा गुजराती अनुवाद डॉ. नितीन पंचभाई यांनी केला असून पिंपरी येथे त्याचे प्रकाशन आ. रामकृष्ण मोरे यांच्या अध्यक्षतेखाली संतसाहित्याचे अभ्यासक कांतीभाई परीख यांच्या हस्ते झाले. "संत विचाराचा प्रभाव असल्यानेच अनुवादाचे हे पुण्यकर्म माझ्या हातून घडले. १९९० पासून १९९४ पर्यंत माझी बँकेतील नोकरी सांभाळून रात्री जागून हे अनुवादकार्य पूर्ण केले" असे डॉ. पंचभाई यांनी सांगितले. किशोरभाई मश्रूवाला यांनी यापूर्वी तुकारामांच्या १२० अभंगांचा गुजरातीत अनुवाद केला होता.

अॅमेझॉन हीरक महोत्सव

अॅमेझॉन या रोहिणी केतकर लिखित नाटकाचा हीरकमहोत्सवी प्रयोग दि. २५ जानेवारी रोजी विजय तेंडूलकर यांच्या उपस्थितीत झाला. प्रयोगानंतर झालेल्या चर्चेत कमलाकर नाडकर्णी, डॉ. वि. भा. देशपांडे, सुरेशचंद्र पाध्ये यांनी आपले विचार मांडले.

निवेदने

ग्रंथसंगत मासिक

ग्रंथ समीक्षा व ग्रंथव्यवहार याविषयी सर्वांगीण माहिती देणाऱ्या ग्रंथसंगत या अंकासाठी सर्व प्रकारच्या साहित्याची गरज आहे. संपर्क - संपादक, ग्रंथसंगत, शेगाव नाका, अमरावती ४४४६०४.

संत गाडगेबाबा काव्य पुरस्कार

मराठी काव्यसंवर्धन संस्था, शेगाव नाका, अमरावती ४४४६०४ या संस्थेतर्फे संत गाडगेबाबा यांच्या स्मरणार्थ परिवर्तनशील पुरोगामी भूमिका मांडणाऱ्या काव्यसंग्रहाला १०००रुपयांचा पुरस्कार देण्यात येतो. काव्य समीक्षा ग्रंथ व सामाजिक आशयाच्या कविता प्रसिद्ध करणारे नियतकालिक यांनाही प्रत्येकी ५०० रुपयांचे पुरस्कार देण्यात येतात. जानेवारी ९७ ते डिसेंबर ९८ या कालावधीतील पुस्तके यासाठी पाठवावी. काव्यसंवर्धन अंकासाठीही कविता व काव्यविषयक साहित्य स्वीकारण्यात येते.

पाऊस या विषयावरच्या कवितांचा संग्रह

पावसावरील कवितांची स्पर्धा जाहीर करण्यात आली असून सर्वोत्तम कवितेला एक हजार रुपयांचा पुरस्कार देण्यात येईल. स्पर्धेसाठी १५१ रुपये प्रवेशमूल्य आहे. संपर्क - प्रार्थना सदावर्ते, सी-२१, जयनगर सोसायटी, बावन बंगला, पनवेल ४१०२०६. दूरध्वनी ७४५७३४५, ७४५९५८६

पुरस्कार

गिरीश कर्नाड यांना ज्ञानपीठ पुरस्कार जाहीर

साहित्य क्षेत्रातील सर्वोच्च समजला जाणारा ज्ञानपीठ पुरस्कार यंदा ज्येष्ठ नाटककार, दिग्दर्शक आणि कलाकार गिरीश कर्नाड यांना देण्यात येणार आहे. यंदापासून या पुरस्काराची रक्कम अडीच लाख रुपयांवरून पाच लाख रुपये करण्यात आली आहे.

तत्त्वज्ञान, अर्थशास्त्र आणि राज्यशास्त्र या विषयांचा अभ्यास त्यांनी ऑक्सफर्ड विद्यापीठात करून पदवी संपादन केली. भारतात परतल्यावर त्यांनी ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेसच्या चेन्नई येथील कचेरीत सहायक व्यवस्थापकपदाची सूत्रे स्वीकारली. याच दरम्यान म्हणजे १९६१मध्ये कर्नाड यांचे 'ययाती' हे नाटक रंगमंचावर आले. त्यानंतर १९६४मध्ये 'तुघलक' आणि १९७१ मध्ये 'हयवदन' ही दोन नाटके त्यांनी लिहिली. 'हयवदन' या नाटकाला कमलादेवी चटोपाध्याय पुरस्कार व संगीत नाटक अकादमीचा पुरस्कार मिळाला. याच संगीत नाटक अकादमीचे अध्यक्षपदही त्यांनी पुढे भूषविले.

शिवाजी सावंत यांना फेलोशिप

भगवान श्रीकृष्णाच्या चरित्रावर आधारित युगंधर या कादंबरीच्या लेखनासाठी शिवाजी सावंत यांना केंद्र सरकारच्या मानव विकास संशोधन विभागाने दरमहा सहा हजार रुपये याप्रमाणे दोन वर्षासाठी फेलोशिप देण्याचे जाहीर केले आहे. गेली दहा वर्षे सावंतांची या कादंबरीसाठी तयारी चाललेली आहे.

'पद्मश्री' नामदेव ढसाळ

कवी नामदेव ढसाळ यांना राष्ट्रपतींनी 'पद्मश्री' पुरस्कार जाहीर केला आहे. पं. भीमसेन जोशी, लता मंगेशकर यांना पद्मविभूषण देऊन गौरविले आहे.

'प्रवाह' काव्यसंग्रहाला राम दोलकर पुरस्कार

उत्कृष्ट काव्यसंग्रहाला चांदूर (गडचिरोली) येथील अंकुर वाचनालयाचा राम दोलकर पुरस्कार देण्यात येतो. तो यावेळी हरी बलकी यांच्या प्रवाह या संग्रहाला हिवरा येथे दि. ३-४ जानेवारी रोजी झालेल्या अंकुर मराठी साहित्य संमेलनात देण्यात आला.

'जांभूळबेट'चा गौरव

नांदेडच्या राजर्षी शाहू कनिष्ठ महाविद्यालयातील मराठीचे अध्यापक सुरेश सावंत यांच्या जांभूळबेट या काव्यसंग्रहाला सानेगुरुजी बालसाहित्य पुरस्कार लाभला. महाराष्ट्र शासनाचाही बालकाव्याचा तांबे पुरस्कार त्यांना देण्यात आला.

यमुनाबाई गाडगीळ पुरस्कार

वाङ्मय क्षेत्रातील तरुण कार्यकर्ते सुनील सावंत यांनी प्रश्री नेरूरकर - एक साठवण हे पुस्तक संपादित केल्याबद्दल त्यांना कोकण मराठी साहित्य परिषदेने १९९८चा यमुनाबाई गाडगीळ पुरस्कार मालगुंड येथे अ.भा. मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष वसंत बापट यांच्या हस्ते प्रदान केला.

स्पर्शगंध दिवाळी अंकाला पुरस्कार

मुंबई वृत्तपत्र लेखक संघातर्फे ब्रेल लिपीतील स्पर्शगंध या दिवाळी अंकाला पुरस्कार जाहीर करण्यात आला. अंध वाचकांना मराठी साहित्याची गोडी लागावी म्हणून स्वागत थोरात यांनी न्यूजनेट या संस्थेतर्फे हा अंक संपादित व प्रकाशित केला. त्यात द. मा. मिरासदार, शंकर सारडा, माधुरी पुरंदरे प्रभृतींने साहित्य आहे.

बहिणाबाई प्रतिष्ठानचे पुरस्कार

पुण्याच्या बहिणाबाई प्रतिष्ठानने प्रा. पुरुषोत्तम पाटील यांच्या परिदान या संग्रहाला बहिणाबाई चौधरी पुरस्कार जाहीर केला आहे. प्रकाश होळकर यांच्या 'कोरडे नक्षत्र' या संग्रहाची ना. धों. महानोर पुरस्कारासाठी निवड करण्यात आली आहे. प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष वसंत पाटील हे आहेत.

जीवन साधना पुरस्कार

नाटककार वसंत कानेटकर यांना पुणे विद्यापीठाने आपल्या सुवर्णमहोत्सवानिमित्त जीवन साधना पुरस्कार प्रदान केला. नृत्यकलावंत रोहिणी भाटे, योगाचार्य अय्यंगार, वगैरे मान्यवरांचीही या पुरस्कारासाठी निवड केली गेली आहे.

बंधुता पुरस्काराचे मानकरी : प्राचार्य राम शेवाळकर

प्राचार्य राम शेवाळकर यांना मे महिन्यात पुणे येथे भरणाच्या प्रथम राष्ट्रीय बंधुता साहित्य संमेलनात बंधुता पुरस्कार प्रदान करण्यात येणार आहे. डॉ. अश्विनी धोंगडे, डॉ. संगीत बर्वे, पद्मजा गोळे या कवयित्रींना प्रेरणा पुरस्कार आणि नाटककार भी. शि. शिंदे यांना जाणीव पुरस्कार देण्यात येईल असे प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष प्रकाश रोकडे यांनी जाहीर केले.

'पद्मश्री' किझाकेमुरी

प्रसिद्ध मल्याळी साहित्यिक डि. के. किझाकेमुरी यांनी राष्ट्रपतींनी 'पद्मश्री' पुरस्कार जाहीर केला आहे. अलिकडेच मराठीतील मान्यवर लेखक श्री. रणजित देसाई यांच्या 'राजा रविवर्मा' या पुस्तकाचा त्यांनी मल्याळममध्ये अनुवाद केला आहे.

पुस्तक परिचय



टाटा, बिरला, अंबानी, बजाज इ.
आघाडीवरच्या उद्योगपतींच्या
यशीगाथा

बिझिनेस महाराजे

मूळ लेखिका : गीता पिरामल
अनुवाद : अशोक जैन

बि

झिनेस महाराजे' ह्या पुस्तकात उद्योगपती रतन टाटा, आदित्य विक्रम बिरला, धीरूभाई अंबानी, राहुलकुमार बजाज, रमाप्रसाद गोएन्का, ब्रिजमोहन खैतान, भरत व विजय शहा या सात उद्योगपतींचे कार्यकर्तृत्व आणि जीवनविषयक तत्त्वज्ञान स्पष्ट करण्यात आले आहे. उद्योजकांबद्दल मार्मिक, रंजक लेखनाबद्दल गीता पिरामल या नावाजलेल्या स्तंभलेखिका आहेत. स्वतःही उद्योगपतींच्या घरातील असल्याने उद्योगधंद्यांकडे आत्मीयतेने व सजगपणे पाहण्याचा त्यांना सराव आहे. सर्व बड्या उद्योगपतींपर्यंत मोकळेपणाने जाण्यासाठी त्यांना दरवाजे सहजपणे खुले होतात आणि त्याही एरव्ही कोणी विचारणार नाही असे गोपनीय, अंतर्भेदक व मार्मिक प्रश्न किंचितही न बुजता बावरता विचारू शकतात; आणि त्या उद्योगपतींना ते प्रश्न टाळणेही अवघड ठरते. उत्तर देणे भागच पडते. टाटा-बिरला यांची नावे औद्योगिक जगात गेली अनेक दशके अग्रगण्य आहेत; परंतु अंबानी, खैतान, शहा ही नावे त्यामानाने नवी आहेत. वीसतीस वर्षात या सर्वांनी हजारो कोटी रुपयांची कारखानदारी विस्तारली; आणि देशातील सर्वाधिक श्रीमंतांमध्ये स्थान पटकावले. ही झेप काही सामान्य नव्हे. नशीबाचा भाग त्यात असला तरी त्यांचे त्या क्षेत्रातील ज्ञान, व्यावहारिक चातुर्य, योग्य वेळी योग्य तो निर्णय घेण्याची क्षमता, व्यवस्थापनाचे कौशल्य, विक्रीयंत्रणेवरील पकड, अडीअडचणीच्या काळात डगमगून न जाता नेमका मार्ग काढण्यातील सावधपणा अशा अनेक गुणांचाही त्यांच्या द्रुतगती विकासात मोठा वाटा आहे. एखाद्या सिनेनटाप्रमाणेच त्यांच्याभोवती ग्लॅमर असते; आणि संस्थानिकासारखे

वैभवही त्यांच्या दिमतीला असते. या औद्योगिक साम्राज्याची सूत्रे ते कशी हलवतात, हे सर्व गीता पिरामल यांनी अत्यंत आकर्षकपणे आणि विश्वासाह रीतीने सादर केलेले आहे. केवळ नफ्यातोट्याच्या आकड्यांनी वाचकाला दिपवून टाकण्याऐवजी हे उद्योगपती तुमच्या आमच्यासारखेच मानवी भावभावनांनी ओथंबलेले, सुखदुःखाच्या लाटा पचवणारे, अडीअडचणीतून वाट काढणारे आणि छोट्यामोठ्या गुणदोषांनी युक्त असे आहेत; आणि सर्वच काही मनासारखे होत नसल्याने तेही खंत करतात, आशा-निराशेच्या अनुभवातून जात असतात हे आपल्या लक्षात येते.

या उद्योगपतींची व्यक्तिचित्रे रेखाटताना त्यांच्या औद्योगिक साम्राज्याची एकूण वाटचाल, त्यांच्या व्यवस्थापनाची गुपिते, त्यांच्या यशाची संभाव्य कारणे, त्यांच्या सहकाऱ्यांचे स्वभाव, त्यांच्या बोर्डरूममध्ये चालणारे डावपेच, त्यांच्या भारी योजना, त्यांची घरगुती व कौटुंबिक जीवनशैली, त्यांची आपल्या मुलामुलींकडे पाहण्याची दृष्टी, त्यांचे व्यावसायिक यशाचे ठोकताळे, त्यांचे छंद, त्यांची निवासस्थाने, त्यांच्या कुटुंबातील सणसमारंभ, त्यांच्या धार्मिक-आध्यात्मिक श्रद्धा अशा अनेक बाबींवर गीता पिरामल यांनी प्रकाश टाकला आहे. त्यामुळे खूप मनोरंजक माहिती मिळते. अशोक जैन यांनी अनुवादकाच्या मनोगतात अशा काही रंजक तपशीलांची नोंद केली आहे. रमा प्रसाद गोएन्का यांनी आपल्या वतीनं निरनिराळ्या देवदेवतांची पूजा करण्यासाठी पुजाऱ्यांचा तांडाच पगारावर नेमलेला आहे. उल्फाच्या कारवायांपासून संरक्षण व्हावे म्हणून खैतान यांनी स्वतःची खाजगी सेनाच बाळगली आहे. धीरूभाई अंबानी रविवारी मुलांना घेऊन उडुपी हॉटेललात इडलीसांबार आवडीने खाऊ घालत, इत्यादी.

हिरेसम्राट विजय शहा यांचा अँटवर्प येथील बंगला जेम्स बाँडला लाजवील असा आहे. आपली कन्या रेश्मा हिच्या लग्नासाठी १०लाख रुपये खर्चून उभारलेला भव्य प्रासादवजा मंडप ते चित्रपटाच्या निर्मात्यांना शूटिंगसाठी भाड्याने देतात. शहा कुटुंब हे चित्रपट वितरणही करते. बांधकाम व्यवसायातही त्यांचा दबदबा आहे. अँटवर्पच्या बंगल्यात नऊ शय्यागृहे, दोन लिफ्ट, पोहण्याचा तलाव, हेल्थ क्लब, सोन्याचा मुलामा दिलेले जेवणाचे टेबल, संगमरवरी प्रसाधनगृहे - असा थाट आहे. लग्नावर त्यांनी आठ कोटी खर्च केला. पण शहा हे पक्के शाकाहारी आहेत. मद्याला स्पर्श करीत नाहीत. नियमितपणे पूजाअर्चा करतात. काटकसरीने राहतात. मुंबईतले मेहता भवन हे त्यांचे कार्यालय मात्र साधे कोंदट आहे. त्यावरून त्यांच्या वैभवाची कल्पना येत नाही. कोणी भेटायला आले तर दुधाळ चहा आणि मिठाई देतात, कप साधे चिनी मातीचे, साखर ढवळायला अँल्युमिनियमचा चमचा; रेक्झिनचे जुने सोफे, भोके पडलेले. अँटवर्पमध्ये मात्र प्रवेशद्वारावर १५ व्हिडीओ कॅमेरे. सुरक्षा कर्मचाऱ्यांचा पहारा. छतावरही व्हिडीओ कॅमेरा. त्यांच्या कारखान्यात २२ हजार कामगार आहेत. एकूण वर्षातील उलाढाल ३५०० कोटी रुपयांची (तीन वर्षांपूर्वी) होती. विजय शहा तर सतत विमानातच. तेच त्यांचं घर आणि तेच कार्यालय. दर आठवड्याला तेलअविव, अँटवर्प, पालनपूर, सुरत, बँकॉक, लंडन, मुंबई, अशी भ्रमंती

सारखी चालू.

धीरूभाई अंबानी हे फक्त मॅट्रिक पास आहेत. शून्यातून सुरुवात केली म्हणून ते स्वतःला झीरो क्लबचे सदस्य मानतात. आपल्या मुलांना मात्र त्यांनी उच्च शिक्षण दिले, परदेशात पाठवले. 'माझं उच्च शिक्षण झालं असतं तर मला झपाट्यानं यश मिळालं असतं. इतके श्रम घ्यावे लागले नसते असे ते म्हणतात. वडील शाळामास्तर. मोठे भाऊ एडनला गेले. तेथे नोकरी मिळेल म्हणून सतराव्या वर्षी धीरूभाईही एडनला गेले. शेल तेल शुद्धीकरण कारखान्यात १९५३साली ३००रुपये पगारावर काम मिळाले. पेट्रोलपंपावरच्या अटेंडंटपासून विक्री व्यवस्थापक व कारकून म्हणून कामे केली. बर्मा शेल सारखी कंपनी आपण काढायला हवी हे स्वप्न मनात घोळवत आठ वर्षांनी ते मुंबईला आले. तेथे कबुतरखान्याजवळ जयहिंद इस्टेटमध्ये पाचव्या मजल्यावर एक बेडरूमच्या फ्लॅटमध्ये आईवडील, आजी, काका, भाऊ सारेजण एका खोलीत वास्तव्याला असत. १५ हजाराचे कर्ज घेऊन धीरूभाईंनी रिलायन्स कमर्शियल कॉर्पोरेशन ही व्यापारी पेढी भात बाजारात सुरू केली. मसाल्याचे पदार्थ एडनला निर्यात केले जात. एका अरबाला वाळवंटात गुलाब लावायला माती हवी होती. ती मातीही त्यांनी निर्यात केली. शहरी शानशौकतीने धीरूभाई राहू लागले. क्लबमध्ये हॉटेललात जाऊ लागले. मुरली देवरा हेही त्यावेळी मुंबईत नवेच होते. ते दोघे दिल्लीला एकत्र जात. अशोक हॉटेलमध्ये बॅगा ठेवून दिवसभर हिंडत. संध्याकाळी परत. कारण हॉटेललात मुक्काम करण्यासाठी पैसे नसत. रेयॉन कापडाची निर्यात करून नायलॉन धागे आयात करण्याची योजना १९६०नंतर सरकारने जाहीर केली. तेव्हा मसाल्याचे पदार्थच नव्हे तर रेयॉन निर्यातही अंबानींनी सुरू केली. मर्सिडिझ गाडी खरेदी केली. (आजही ते ती वापरतात!) अहमदाबादजवळ नरोदा येथे अंबानींनी रेयॉन सूतगिरणी उभारली. (१९६६) यंत्रमागगिरणीचा परवाना घेऊन सिंथेटिक फिलमेंटचे उत्पादन सुरू केले. ७० कामगारांच्या कारखान्याने पहिल्या वर्षी ९ कोटींची विक्री करून १३ लाख रुपये फायदा मिळवला. १९७७साली शेअर बाजारात कंपनी उतरली तेव्हा उत्पादन ७० कोटी व नफा साडेचार कोटी अशी स्थिती होती. दरवर्षी नवी यंत्रे आणून त्यांची साग्रसंगीत पूजा करीत. तरीही ते आर्यसमाजाचे असल्याने देवाधर्माचे स्तोम माजवत नाहीत. १९८३मध्ये रिलायन्स ही देशातील सर्वात मोठी संयुक्त गिरणी बनली. कामगार १० हजार. कारखान्याचे क्षेत्रफळ - २ लाख ८० हजार चौ. मीटर. ओन्ली विमलच्या जाहिरातींनी लोकांचे लक्ष वेधून घेतले. दररोज नवी शोरूम उघडण्याचा झपाटा सुरू केला. २० हजार दुकानात विमलची विक्री होऊ लागली. शेअर मार्केटमध्ये दलालांनी त्यांची कोंडी करण्याचा प्रयत्न केला. पण त्याला धीरूभाईंनी जशास तसा जबाब देऊन डाव उलटवून लावला. भागीदारीपेक्षा तांत्रिक ज्ञानाबाबत करार करण्यावर त्यांचा भर आहे. १९९४पर्यंत जगातील १५ कंपन्यांशी त्यांनी तांत्रिक करार केले. पण भागीदार कोणाला केले नाही. अंबानी व इंडियन एक्सप्रेसचे रामनाथ गोएन्का यांचे संबंध तणावाचे होते. गोएन्का, नस्ली वाडिया यांना आपला मुलगा मानत. त्यामुळे अंबानींच्या

विरोधात इंडियन एक्सप्रेसने सतत मोहीम चालवली. सरकारी धोरणही अंबानींना प्रतिकूल ठरले. पण हे सर्व चढउतार अंबानींनी पचवले. कोर्टकचेच्या झाल्या. या शतकाअखेर ३० हजार कोटींची उलाढाल करण्याची रिलायन्सची क्षमता व्हावी अशी अपेक्षा आहे.

१९८०च्या दशकात बजाज ऑटोने आपली विक्री ५२ कोटीवरून १८५० कोटीवर नेली. धीरूभाईंच्या रिलायन्सने २०० कोटीवरून विक्री १८४०कोटीवर नेली.

बिर्ला उद्योगात 'पडता'नामक हिशेबाची पद्धत आहे. रोजच्या खर्चाचा हिशेब ठेवला जातो. पडता किंवा कॉस्टिंग म्हणजे सहा महिन्याची उद्दिष्टे. त्या तुलनेत कमी वा जास्त काम किती होते याचा रोज अहवाल घेतला जातो. बाजारपेठेतील चढउतार लक्षात घेऊन दर महिन्याच्या सुरुवातीला लक्ष्य ठरवले जाते. रोज त्याच्या पूर्ततेचा मागोवा घेण्यात येतो. कुठल्या उत्पादनाचा खर्च किती होईल? रोज नफा किती होईल याचा नेमका हिशेब लावणारी मारवाडी समाजाची पडता पद्धत पाश्चात्यांच्याही कुतूहलाचा विषय झालेली आहे. रोज कामगिरी करून दाखवण्याचा मानसिक दबाव व्यवस्थापकावर राहतो. खर्चाची तपशीलवार माहिती देण्यात येते. त्यामुळे हिशेबात हस्तक्षेप करता येत नाही. पडता पद्धतीमुळे वर्षाला शंभर कोटींची बचत होते असा निष्कर्ष १९८०साली बिर्ला मॅनेजमेंटने काढला होता!

बिर्ला समूहात सर्व ज्येष्ठ अधिकारी हे शाकाहारी असतात. मद्यपान-धूम्रपान वर्ज्य मानतात. पैशाचा गैरव्यवहार आणि नैतिक आचरणाबाबत सैलपणा आढळला तर त्यांची गय केली जात नाही. लगेच हकालपट्टी होते. परंतु दुसरीकडे अधिकार्यांना पूर्ण स्वातंत्र्य असते. जन्मभर नोकरीची हमी असते. मात्र सतत चांगली कामगिरी करून दाखवण्याची जबाबदारीही असते. चार्टर्ड अकौंटंटना या कंपनीत एमबीएपेक्षा जास्त स्थान आहे. बिझिनेस मॅनेजमेंटच्या पाश्चात्य कल्पना भारतीय वातावरणात अनेकदा गैरलागू व विसंगत ठरतात असे बिर्लांना वाटते. एकदम मोठ्या पदाची जबाबदारी कोणावर सोपवली जात नाही. साध्या कामापासून सुरुवात करून वरचे टप्पे गाठण्यावर भर दिला जातो. बिर्ला कुटुंबात प्रकृती सुदृढ राखण्याला महत्त्व दिलं जातं. वक्तृशीर जेवण. तेही सात्विक. रात्री लवकर झोपणे, सकाळी लवकर उठणे, व्यसन टाळणे, धूम्रपान-मद्यपान-हॉटेलिंग वर्ज्य. खोलीतून बाहेर पडताना दिवे बंद करणे, पायी चालणे, सर्वांशी संपर्क ठेवणे, उधळपट्टी टाळणे; हे या घराण्याचे दंडक आहेत.

अशीच प्रत्येक उद्योगपतीची कहाणी अंगावर रोमांच उभे करणारी आहे. त्या यशोगाथांमध्ये भरपूर नाट्य आहे, संघर्ष आहे. पराक्रम आहे आणि महत्त्वाकांक्षा आहे. परिश्रम आहेत आणि नशीबही आहेत. सरकारनेही या उद्योगपतींचा पुरता छळ केलेला आहे. त्यांच्यावर धाडी घातलेल्या आहेत. जागतिक कामात अडथळे उभे केलेले आहेत. त्यांना त्रास दिलेला आहे. खटले भरलेले आहेत. जागतिक अर्थकारणात भारताचे खच्चीकरण व्हावे अशीच अनेक विघ्नसंतोषी मंत्र्यांची व नेत्यांची आपमतलबी धोरणे असत.

-हे पुस्तक वाचणे म्हणजे त्या त्या उद्योगपतींच्या आयुष्याच्या अंतरंगाचा वेध घेणे.

त्यांच्या जीवनशैलीचे व यशाचे रहस्य कशात आहेत ते जाणून घेणे.

बिझिनेस महाराजे, पृष्ठे ३५०, दोनशे पन्नास रुपये

अवश्य वाचावे असे...

कथासंग्रह

मायामृग	अनु. उमा कुलकर्णी	शंभर रु.
कालिंदीच्या तीरावरती	य. दि. फडके	पंच्याहत्तर रु.
सातव्या मुलीची सातवी मुलगी	अशोक पाटोळे	एकशेवीस रु.
कावळे आणि माणसं	उत्तम कांबळे	शंभर रु.
झुंज कॅन्सरशी!	डॉ. द. कृ. गोसावी	साठ रु.
परिचय	अनु. माधवी देसाई	ऐंशी रु.
युगंधर	निरंजन घाटे	शंभर रु.
अनुबंध	शान्ता शेळके	सत्तर रु.
पृथ्वीवर माणूस उपराच!	सुरेशचंद्र नाडकर्णी	पन्नास रु.
अज्ञाताचे विज्ञान	सुरेशचंद्र नाडकर्णी	एकशेतीस रु.
लोलक	शैलजा डोंगरे	शंभर रु.
गॉरगोनाईज	अनिल किणीकर	पन्नास रु.
मनस्विनी	द. ता. भोसले	एकशेवीस रु.
कमान	विजया राजाध्यक्ष	सत्तर रु.
झोका	अच्युत बर्वे	शंभर रु.
महालूट	सदानंद देशमुख	शंभर रु.
पावसाआधीचा पाऊस	शान्ता शेळके	नव्वद रु.

अधिक माहितीसाठी लिहा : मेहता पब्लिशिंग हाऊस,
१२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.



मानवाला अखेर न्याय
मिळतो - देव जेढमी
शेवट गोंड करतो

द प्रॉडिगल् सन्

मूळ लेखक : हॉल केन
अनुवाद : मंगला निगुडकर

का

ही पुस्तकांची गोडी अवीट असते; आणि ती जशी जुनी होत जातात तशी आपल्या वाङ्मयीन परंपरेत मुरत जातात. क्लासिक्स म्हणून जगभर वाचली जातात. नवनव्या रूपात प्रकट होत राहतात. वेगवेगळ्या भाषांमध्ये अनुवादित होऊन देशोदेशीच्या वाचकांना आकृष्ट करीत राहतात.

‘द प्रॉडिगल् सन्’ ही कादंबरी अशा क्लासिक्समध्येच मोडते.

हॉल केन या इंग्रज लेखकाची ही कादंबरी १९०४ साली प्रथम प्रकाशित झाली. पुढे तिच्या आवृत्त्या अमेरिका, कॅनडा, ऑस्ट्रेलिया वगैरे देशांतही निघाल्या.

बायबलमध्ये ‘प्रॉडिगल् सन्’ची एक दृष्टान्त कथा आहे. एका श्रीमंत बापाचा उधळ्या व व्यसनी मुलगा घर सोडून निघून जातो. नाना पापे करून, नाना अपराध करून शेवटी तो आपल्या घरी परत येतो. त्याचा बाप त्याचे स्वागत करतो. पश्चात्तापामुळे त्याच्या सगळ्या पापांचे क्षालन झाले असे मानून त्याला मायेने जवळ घेतो. प्रभू येशू हा पापी माणसांनाही जवळ घेऊन, त्यांचा उद्धार करतो असा संदेश देणारी ही कथा आहे.

हॉल केनने अशा ऑस्करला विविध अनुभवांतून फिरवून, शेवटी त्याला आपल्या घरी आई अॅनाच्या भेटीला आणले आहे आणि आपली कन्या एलीन हिला दोन लाख क्राऊन्सचे पाकिट देऊन तिच्यावरील घरादाराच्या लिलावाचे संकट दूर करण्याचे पुण्यकृत्य त्याच्या हातून घडवून त्याला सर्वांच्या आदराचा विषय बनवले आहे. थिंगवेलीरचे धर्मगुरू चर्चमधील आपल्या प्रवचनात आइसलँडचा थोर सुपुत्र ऑस्कर म्हणून त्याचा गौरव करतात.

आइसलँडमधील थिंगवेलीरचे कर्तव्यदक्ष गव्हर्नर जनरल स्टीफन मॅग्रस्सन सरळ, कणखर, दृढनिश्चयी स्वभावाचे. त्यांचे समवयस्क मित्र ऑस्कर नील्सन उर्फ फॅक्टर हे तेथील

धनाढ्य गृहस्थ. दोषे जीवाभावाचे मित्र. कोपनहेगनला शिक्षण घेऊन आपल्या देशावरील प्रेमाने पुन्हा आइसलँडला येऊन त्यांनी प्रगती साधलेली असते. गव्हर्नर स्टीफन यांची पत्नी अँना. त्यांना दोन मुले - मॅग्रेस आणि ऑस्कर. तर फॅक्टरला दोन मुली. थोरा आणि हेल्गा.

फॅक्टरची पत्नी सुंदर व नखरेल, तिला आइसलँडच्या एकसुरी, रुक्ष वातावरणाचा उबग येई. ती अभिनेत्री होती. सुगृहिणी व सुमाता नव्हती. मुलींविषयी तिला आस्थाही फारशी नव्हती. ती नंतर घटस्फोट घेऊन निघून जाते. त्यामुळे तिच्या दोन्ही मुलीही गव्हर्नरच्या घरीच अँनाच्या वात्सल्याचा अनुभव घेत मॅग्रेस आणि आर्थरबरोबर वाढत राहिल्या. फॅक्टरच्या घरी त्याची बहीण मार्गरेट ही सर्व कामे सांभाळू लागते. मॅग्रेसला फॅक्टर आपल्या धंद्यात उमेदवार म्हणून घेतो आणि आपल्याच घरी ठेवतो. परंतु मॅग्रेसची बौद्धिक कुवत बेताचीच असते. सहकारी त्याला मंदबुद्धीचा जंबो म्हणत. फॅक्टर मॅग्रेस आणि थोरा यांचे लग्न लावून धंद्यात मॅग्रेसला भागीदारी देण्याची तयारी दाखवतो. त्याचवेळी इंग्लंडला संगीत शिक्षणासाठी गेलेला मॅग्रेसचा धाकटा भाऊ ऑस्कर सहा वर्षांनी परत आइसलँडला घरी येतो, फॅक्टरना तो मुलगा सळसळत्या तारुण्याचे प्रतीक वाटतो. थोराशी ऑस्करच्या गप्पाटप्पा होतात. आणि थोराबद्दल त्याला आकर्षण वाटते. थोरालाही मॅग्रेसशी लग्न करून आपण सुखी होणार नाही असे वाटते; पण मॅग्रेस लग्नासाठी एक करारपत्र पुढे ठेवतो आणि “थोराबरोबर जन्मभर आइसलँडमध्येच राहून, फॅक्टरच्या व्यवसायाची सर्वतोपरी काळजी घेण्याची जबाबदारी त्याजवर पडेल, त्यासाठी थोराला तिच्या वडिलांच्या पश्चात पूर्ण इस्टेट मिळावी” असे सुचवतो. पूर्ण इस्टेटीच्या या मागणीला फॅक्टर नकार देतो. व त्याला घरातून निघून जा असे सांगतो. थोरा व ऑस्कर यांचे लग्न व्हायचे ठरते; आणि ऑस्कर फॅक्टरचा व्यवसाय सांभाळू लागतो. मात्र मॅग्रेस आपल्या भावाला बजावतो, “मी थोरासाठी हा त्याग केला आहे. मी तिला तुझ्या स्वाधीन केलं आहे. तू तिच्यावर प्रेम करून तिला आनंदी सुखी ठेव. जर तू दुसऱ्या स्त्रीच्या मार्ग लागलास तर मी तिला परत घेईन, मात्र तुला मी जिवंत ठेवणार नाही.”

थोरा ही बातमी आपल्या बहिणीला, हेल्गाला कळवते. हेल्गा आईबरोबर डेन्मार्कमध्येच राहत असते. हेल्गा लॉरा या बोटतीन आइसलँडला येते. त्याच दिवशी तेथील संसदीय निवडणुकीत ऑस्कर विजयी होतो.

हेल्गाने आणलेली पुस्तके व संगीताच्या रेकॉर्ड्स पाहून ऑस्कर खूष होतो. त्याची संगीताची आवड पाहून हेल्गा त्याला म्हणते, “तू आपली ही जन्मजात देणगी डावलून स्वतःला रुक्ष व्यवहारी कामात गुंतवून वेळ वाया घालवतो आहेस. तुझ्यासारख्या कलावंताने ही कामे करणे म्हणजे आपली कला मातीमोल करणे होय. राजकारण, धंदा आणि सार्वजनिक कामं यातून तुझ्या संगीताची वाट लागेल. आपल्या या आइसलँडची संगीताची परंपरा, लोककथा, वनश्री यांची वर्णने गाणारा संगीतकार तयार व्हायला हवा. वॅगनरच्या तोडीचा संगीतकार. तो संगीतसम्राट तू असशील.” हेल्गा त्याला आइसलँडच्या लोककथांवर काव्य लिहायची गळ

घालते. ते स्वतः ऐकून म्हणते, “हे गीत आणि ऑर्गनवादन डेन्मार्क-इंग्लंडच्या लोकांनी ऐकले तर ते तुला डोक्यावर घेऊन नाचतील.” आणि ती त्याला बिलगते. जवळ घेते. “थोराशी लग्न करून तू या व्यवसायात पडलास तर तुझ्यातला संगीतकार व कवी मरून जाईल. नष्ट होईल.” असे म्हणते. हेल्गा व ऑस्कर संगीताबद्दल बोलत बसत. थोराला कधी कधी त्याचा मत्सर वाटे. हेल्गासारखे आकर्षक दिसण्याचा ती प्रयत्न करते. थोरा-ऑस्कर लग्नाची तारीख फॅक्टर ठरवतात. चर्चमध्ये दोघांचा विवाह होतो. इटालीला मधुचंद्रासाठी ते बोटीने जातात. हेल्गाही त्यांच्याबरोबर येते. लंडन, पॅरिस, रोम, नाइस येथून त्यांची पत्रे अँना-मॅग्रेस फॅक्टर यांना येतात.

परतल्यावर ऑस्करचा वेळ व्यवसाय व संसदीय राजकारण यात जाऊ लागतो. ऑस्करचे संसदेतील पहिलेच भाषण प्रभावी ठरते. त्याला एका समितीचे अध्यक्षपद मिळते. हेल्गा त्याच्या कामात मदत करते. थोराला दिवस जातात. बाळंतपणाचे दिवस ती मोजत राहते. त्याचवेळी एकदा हेल्गा थोराला सांगते, “तुझी दया येऊन तुझ्याशी लग्न करायचा ऑस्करने करार केला. प्रेम एकीवर. लग्न दुसरीशी. त्यामुळे आपण तिघेही दुःखी झालो आहोत. ऑस्करने स्वतःच्या तोंडाने मला हे सांगितले आहे. अगदी तुमच्या लग्नाच्या आदल्या दिवशी. अजूनही त्याचे माझ्यावरच प्रेम आहे. त्याचे अपत्य पोटात वाढवण्याची मिजास करून माझी हेटाळणी करू नकोस. कबूल करते की तो तुझे चुंबन घेतो, पण ते घेताना समोरचे ओठ थोराचे नसून हेल्गाचे आहेत असाच विचार त्याच्या मनात असतो. तुला होणारे मूलसुद्धा माझेच असेल, थोरा. कारण ऑस्करने त्यात जे प्रेम अर्पण केलेले आहे ते माझ्यासाठीच होते. तुझ्यासाठी नव्हे! तुझ्याशी संग करताना नेहमी त्याच्या मनात माझेच विचार असतात. त्यामुळे तुझे मूल जन्माला येईल ते माझेच रंगरूप घेऊन.”

थोरा म्हणते, “मग ते मूल मी जन्माला घालणारच नाही. जन्मलेच तर मारून टाकीन.” वाताच्या भरात थोरा पोटातले मूल मारून टाकायच्या गोष्टी बोलते. तेव्हा डॉक्टरांना बोलावण्यात येते.

शेवटी थोरा अकालीच बाळंत होते. तिला मुलगी होते. त्या मुलीला पाहून थोरा म्हणते, “बघ. बेबीचे डोळे माझ्यासारखे निळे आहेत. ऑस्करचे डोळे तपकिरी आहेत. हेल्गासारखे राखाडी रंगाचे नाहीत. ही माझ्यासारखीच दिसतेय.” तिचे नाव एलीन असे ठेवण्यात येते. बाळंतपणात थोराला आलेला अशक्तपणा पुढेही तसाच राहतो. ती अंथरुणावर खिळून राहते.

संसदेच्या जाहीरनामा प्रकटन समारंभासाठी ऑस्कर व हेल्गा थिंगवेलीर येथे जातात. शेकडो गीतांचे आणि वीरगाथांचे ते जन्मस्थान असते. एका दिवसाच्या त्या प्रवासात खूप गप्पा होतात. हेल्गा म्हणते, “एकाच पुरुषाशी एकनिष्ठ राहून तीन तीन मुलांना जन्म देऊन स्वतःला असं कुग्रामात गाडून घेणं मला नाही जमणार. थोराला चालेल एकवेळ असले आयुष्य. मला मात्र सर्व उपभोग घेऊन सर्वार्थाने जगायचेय... असे जीवन जो देईल त्याला आपले शरीर व आत्मा अर्पण करायची माझी तयारी आहे.”

ऑस्करने रचलेले आइसलँडचे गौरवगीत जाहीरनामा समारंभात सर्वांनाच आवडते. त्याच्याभोवती लोक गराडा घालतात. त्याच्या अलौकिक प्रतिभेचे कौतुक करतात. तेथील एक वृद्ध स्त्री हेल्गाचा हात पाहून भविष्य सांगते. “तू मोठी श्रीमंत सरदारीण होशील. रोज पंचपक्वान्ने खाशील. सुखात लोळशील. नाव मिळवशील. तुला एखादा भाऊ असेल तर त्याच्यापासून मात्र तू सावध राहा.”

त्या रात्री हेल्गाला ऑस्कर म्हणतो, “एक अन्याय दूर करायला जाऊन दुसरा अन्याय करत करत मी सर्वांनाच दुःखी केलंय. वर्षापूर्वीच मी विचार करायला हवा होता. न्याय अन्याय, सद्‌वर्तन दुर्वर्तन यांच्या खुळचट आदर्शामागे लागून आपण माणसेच प्रेमाला सैतान बनवतो. नैतिक दृष्ट्या भ्याडच आहे मी. सत्याला सामोरं जायला मी घाबरतोय.”

हेल्गा विचारते, “जिच्यात असं धाडस आहे अशी व्यक्ती तुला मदत करायला, तुझ्याबरोबर काम करायला, आपल्या संगीताच्या बळावर जग जिंकण्याची अपेक्षा धरून तुझ्याजवळ आली तर – स्वीकारशील?”

—हेल्गा आणि ऑस्कर त्याचवेळी एकमेकांचे होतात.

त्याच रात्री भ्रमिष्ठावस्थेत थोरा एका घोड्यावर बसून पळ काढते. तिच्या शोधासाठी मॅग्नस ऑस्करकडे येतो. सकाळी थोरा घरीच मृतावस्थेत पलंगावर सापडते. तिची मुलगी एलीन मात्र जिवंत असते.

थोराचा मृत्यू आपल्याच वर्तणुकीमुळे झाला टोचणी ऑस्करला वाटत राहते. आपल्या संगीतकार होण्याच्या महत्त्वाकांक्षेचा हा बळी आहे असे त्याला वाटते. त्याबद्दल स्वतःलाच शासन करून घ्यायला हवे; संगीतच सोडायला हवे असा विचार मनात येतो.

माँट कार्लोच्या जुगार अड्ड्यावर खेळताना ऑस्करला कर्ज होते. ते फेडण्यासाठी ऑस्कर एक लाख क्राऊन्सची प्रॉमिसरी नोट लिहून देतो. त्यामुळे ऑस्करचे वडील गव्हर्नर नाराज होतात. “तू मला फसवलंस. माझी निराशा केलीस. माझं चारित्र्य, माझी प्रतिष्ठा पणाला लावलीस. तू येथून जाऊ शकतोस.”

मॅग्नसची शेतीवाडी गहाण टाकून गव्हर्नर एक लाख क्राऊन्सची भरपाई करतात.

ऑस्कर लंडनला जाऊन राहतो. मी मेहनत करून यश, कीर्ती, पैसा मिळवीन. कर्ज फेडीन, असे घरी पत्र लिहितो.

...लंडनमध्ये संगीतक्षेत्रात नाव गाजवून धनिक होण्याचा कथाभाग पुढे या कादंबरीत येतो. हेल्गा त्याला भेटायला येते. मदत करते. हेल्गाच्याच फ्लॅटवर तो रहायला जातो. नील्स फिल्सन हा त्याचा बालमित्रही त्याच इमारतीत राहत असतो. हेल्गा व नील्स यांची जवळीक बघून ऑस्कर तिच्याशी लग्न करण्याचा प्रस्ताव मांडतो. पण हेल्गा त्याला म्हणते, “तू नील्सचा मत्सर का करतोस? हा व्यवहार आहे. मला त्याच्याशी सलगनीने वागावे लागेल. केवळ आपल्या दोघांच्या भल्यासाठी!”

एका संस्थेला वाद्यवृंद संयोजक हवा असतो. ऑस्कर ते काम स्वीकारतो. त्याचे कार्यक्रम लोकप्रिय होतात. त्याला चांगली कमाई होऊ लागते. तेव्हा ऑस्कर खिश्न खिश्नसन नाव धारण करून नव्या अवतारात संगीतसृष्टीत नाव कमावतो. कॅसिनोत सतत आठ दिवस ऑस्कर जिंकत असतो. मॅनेजर त्याच्यावर खूष होतो. कॅसिनोतर्फे खेळून अर्धा वाटा घे असे तो सुचवतो. हेल्गा त्या संधीचा फायदा घेण्याचे सांगून आपले कर्ज फेडून, उरलेले आयुष्य संगीताच्या आराधनेत व एकमेकांच्या सहवासात घालवू असे त्याला पटवते.

त्या खेळीत ऑस्कर बरेच डाव जिंकतो. त्याचा प्रतिस्पर्धी पत्त्यांचे जोड तपासण्याची मागणी करतो तेव्हा कॅसिनोचा मॅनेजर ऑस्करला सहीसलामत बाहेर काढतो. पिस्तूलातून एका गोळीचा आवाज करून ऑस्करने आत्महत्या केल्याचे जाहीर करतो, आणि ऑस्करला एका रेल्वे डब्यात बसवून देतो. वृत्तपत्रात ऑस्कर स्टिफन्सनने जुगारी अड्ड्यावर आत्महत्या केल्याचे वृत्त छापून येते. जुगारातून जिंकलेली रक्कम घेऊन ऑस्कर खिश्न खिश्नसन हे नाव घेऊन आपल्या गावी जातो. कर्ज फिटेल इतक्या रकमेचे पाकिट शेरीफकडे नेऊन देतो; आणि ते लिलावाच्या आधी उघडा असे सांगून तेथून निघून जातो...

मानवाला अखेर न्याय मिळतोच व देव नेहमी शेवट गोड करतो असा संदेश देणारी ही शंभर वर्षापूर्वीची कादंबरी आजही वाचनीय वाटतेच.

द प्रॉडिगल् सन्, पृष्ठे ३०८, दोनशे रुपये

पालकांसाठी खुषस्वबर!

खास मुलांसाठी आम्ही एक आकर्षक सवलत योजना जाहीर करित आहोत. आपण ऑगस्ट महिन्यापासून १० महिने दरमहा २० रु. पाठवा. आपल्या मुलांसाठी मे १९९९ मध्ये ३०० रुपयांची आपल्या पसंतीची पुस्तके आम्ही आमच्या खर्चाने पाठवू. त्वरा करा. या योजनेचे सभासद व्हा व मुलांसाठी मे महिन्यात छान छान भरपूर पुस्तके घरपोच मिळवा.

आमचा पत्ता : मेहता पब्लिशिंग हाऊस, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०.

खांडेकरांच्या १३७ कविता
एकत्र उपलब्ध करून
देणारे पहिलेच संकलन

वि. स. खांडेकरांची कविता

संपादन : डॉ. अविनाश आवलगावकर

ज्ञा

नपीठ पुरस्काराचे मानकरी भाऊसाहेब खांडेकर यांची ख्याती कादंबरीकार, कथाकार अशी मुख्यतः आहे, समीक्षात्मक लेखनही त्यांनी केलेले आहे. छाया, देवता, सुखाचा शोध, लग्न पहावं करून, अमृत वगैरे चित्रपटांच्या कथा-पटकथाही त्यांनी लिहिल्या. 'वि. स. खांडेकरांची कविता' या पुस्तकामुळे खांडेकर हे कवी होते आणि त्यांनी लिहिलेल्या १३७ कविता उपलब्ध आहेत हे प्रथमच मनावर ठसते. जया दडकर यांनी खांडेकरांच्या वाङ्मयाची सूची प्रसिद्ध केलेली आहे. त्या सूचीत या सर्व कवितांचा व त्या प्रथम कुठे प्रसिद्ध झाल्या त्याचा निर्देश केलेला आहे. त्या सूचीचा उपयोग करूनच डॉ. अविनाश आवलगावकर यांनी कवितांच्या मूळ संहिता शोधून काढून त्यांना पुस्तकाचे रूप दिले आहे. पुणे विद्यापीठाच्या चर्चासत्रात दोन वर्षांपूर्वी खांडेकरांची कविता या विषयावर निबंध वाचल्यामुळे त्या संगृहीत करण्याची कल्पना सुचली असे मनोगतात स्पष्ट करण्यात आले आहे.

पस्तीस पृष्ठांच्या प्रदीर्घ प्रस्तावनेत या कविता १९१९ ते १९७५ या काळातील असल्याचे नमूद करून खरा बहर १९३५पर्यंतच दिसतो असे म्हटले आहे. १९३५पर्यंतच्या ९१ कविता आहेत. १९१९ साली माझी पहिली कविता 'उद्यान' मासिकाने प्रसिद्ध केली. असे खांडेकरांनी म्हटले आहे, "लौकिक दृष्ट्या लेखक म्हणून माझा जन्म झाला तो १९१९ साली." प्रा. आवलगावकर यांनी खांडेकरांच्या या विधानातील एक चूक दाखवताना पहिली कविता उद्यानमध्ये नव्हे तर नवयुगमध्ये प्रसिद्ध झाली असे म्हटले आहे. उद्यानमध्ये १९२०साली कविता आली. त्यावेळी खांडेकर शाळा-कॉलेजात होते. कुमार या नावानेही त्यांच्या कविता प्रसिद्ध होत.

प्रस्तावनेत अनेक महत्त्वाचे मुद्दे उपस्थित केले आहेत.

- खांडेकरांची प्रतिमा वाचकांसमोर कवी म्हणून फारशी का स्थिरावली नाही? खांडेकरांची कविता आशय आणि अभिव्यक्ती या दृष्टीने युगमानाशी समानधर्मी नाते का सांगू शकली नाही?
- वाचकांची पुरेश दाद या कवितेला मिळाली नाही का?
- खांडेकरांचा मूळ पिंडच कवीचा होता; नवनीत वाचून ते त्यातील कवींचे अनुकरण करू पाहत. (आत्मचरित्रातील उल्लेख) वृत्तदर्पण न शिकताही जुन्या वृत्तात ऱ्हस्वदीर्घाची ओढाताण न करता ते लिहू शकत.
- इतर समकालीन कवींच्या कवितांशी जुळण्यासारख्या आपल्या कविता नाहीत; आपल्या काव्यलेखनात काहीतरी विलक्षण वैगुण्य आहे असे त्यांना वाटे. (४)
- हे वैगुण्य कुठले हे मात्र त्यांनाही कळत नव्हते.
- त्यांच्या कविता या केवळ कवितेच्या आकर्षणातून निर्माण झाल्या नाहीत. त्यांची मूळ वृत्तीच कवितेशी अधिक जवळीक साधणारी होती. त्यांच्या कथा, कादंबरी समीक्षा लेखनातूनही त्यांच्या कल्पनारम्यवृत्तीची साक्ष पटते.
- "१९२७-२८सालापासून गद्यलेखनाकडेच वळल्यापासून माझे आधीच तुटपुंजे असलेले कवितालेखन जवळजवळ संपुष्टात आले होते. 'उल्का'च्या एकंदर वातावरणामुळे व ज्या काव्यात्मक मनोवृत्तीने मी या कादंबरीचा विचार करीत होतो तिचा परिपाक म्हणून असेल, भाऊसाहेबांच्या पूर्वचरित्राचे चित्रण करताना मी 'घरि एकच पणती मिणमिणती' ही कविता लिहून गेलो..." असे खांडेकरांनीच नमूद केले आहे.
- खांडेकर रविकिरण मंडळ, तुतारी मंडळ यासारख्या मंडळांचे सभासद झाले नाहीत. उलट त्यावर त्यांनी टीका केली आहे. त्यांच्या मते कवींसाठी अशी मंडळे निघण्याऐवजी आता मंडळासाठीच कवी लिहू लागले आहेत.
- खांडेकरांच्या कवितेवर केशवसुतांचा प्रभाव जाणवतो. पण तांबे व गोविंदाग्रज यांच्यावरही त्यांची निष्ठा दिसते.
- प्रीती हा एकूण मराठी कवितेचा केंद्रबिंदू आहे. खांडेकरांच्या कवितेत विशुद्ध प्रेमभावना प्रकट होते. "प्रेमा अंतर अंतराय कुठले? अद्वैत ते नाचते" असे ते म्हणतात. मीलनाची आसक्ती नसली तरी विरहाचे दुःख मात्र जाणवते. प्रेमविषयक जाणिवेत वैविध्य आहे. आई-वडिलांच्या वात्सल्याचेही ते वर्णन करतात. पौराणिक प्रेमाची महती गातात.
- निसर्गसौंदर्याची अनुभूती चंद्रसूर्यतारका, नदी समुद्र, वीज नक्षत्रे यापासून जास्वंदी-बकुळ-गुलाब इत्यादी फुले यांना कवेत घेते; निसर्गाकडे पाहताना त्यांच्यातला तत्त्वचिंतक, समाजचिंतकही जागा असतो.

- ❑ खांडेकरांच्या निसर्गाकवितांवर बालकवींचाही प्रभाव दिसतो. प्रीती, दुःख, स्वातंत्र्य, स्वच्छंदीपणा, भावनोत्कटता इत्यादी मानवी भावभावनांचा हेतवारोप ते निसर्गावर करून निसर्गाला सजीव करतात.
- ❑ खांडेकरांची कविता बालकवींप्रमाणे स्वप्नाळू होत नाही. वास्तवाची जाण ठेवते.
- ❑ मानवतावादी, जीवनवादी मूल्यांचे आकर्षण त्यांच्या कवितेतही दिसते.
- ❑ आदर्श जीवनाचे एक सुखस्वप्न खांडेकरांना सतत खुणावत राहिलेले होते. सत्य, शिव, सुंदर या मूल्यत्रयीशी ते बांधलेले आहे. 'हे हसणे रडणे जगी बरोबर चाले। का उगीच जीवा खिन्न तुझे मन झाले?' अशी स्वतःची समजूत घालून जीवनात ते चैतन्य निर्माण करू पाहतात.
- ❑ शिरोडे येथील वास्तव्यामुळे खांडेकर जीवनाकडे अधिक गंभीरपणे पाहण्यास प्रवृत्त झाले. (पृष्ठ २३) "माझ्यावर ज्याने परिणाम केला त्या पुस्तकाचे नाव शिरोडे. शिरोड्यातला एकेक दिवस हे कुणीही न वाचलेल्या एका विचारप्रवर्तक ग्रंथाचे पान होते."
- ❑ जीवनातील उदात्त तत्त्वे आणि त्यांचे आचरण करताना दिसणारी माणसाची असहायता यामुळे खांडेकरांमधील कलावंत अस्वस्थ असे.
- ❑ 'होळी' या पहिल्याच कवितेतही त्यांचे सामाजिक भान व परिपक्व मन दिसते.
- ❑ प्रस्थापित मूल्यव्यवस्था आणि सामाजिक अनिष्ट रूढीरीती यांच्या विरोधात क्रांतिकारकाच्या भूमिकेतून दंड थोपटणारा विद्रोही विचारवंत अशी त्यांच्या कवितेतील 'मी'ची प्रतिमा उभी राहते. (२६)
- ❑ श्रमिकांच्या जीवावर मत्तेची सत्ता उलथून टाकण्याचा विचारही त्यांना आकृष्ट करतो. मार्क्सवादी भूमिकेचे काही पडसाद त्यांच्या दोन ध्रुव इ. कादंबऱ्यात आढळतात.
- ❑ धर्मभूमी, मातृवंदन, सूर्यकिरण इ. कवितांतून खांडेकरांचा भारताच्या गौरवशाली इतिहासाबाबतच अभिमान प्रकट होतो. कवितांतून त्यांची राष्ट्रनिष्ठा, देशभक्ती, शौर्यपूजा व्यक्त होते.
- ❑ खांडेकरांनी कवितेचे विविध प्रकार हाताळले. अभंग, सुनीत, गीते इ. आठ सुनीतांमध्ये भावनेची व विचारांची उदात्त अभिव्यक्ती दिसते.
- ❑ खांडेकरांनी १२ चित्रपटांसाठी गीते लिहिली. ती आशयपूर्ण, ध्येयवादी आहेत. अंगाई गीत, विनोदी गीत, द्वंद्वगीत एवढेच नव्हे तर लावणी सदृश रचनाही त्यांनी केल्या. (रुसला कान्हा, जा जा ग जा जा)
- ❑ अल्पाक्षरत्वाची शैली त्यांना न मानवणारी होती. त्यामुळे त्यांची कविताही दीर्घ व पसरट झाल्याचे आढळते.

डॉ. आवलगावकर खांडेकरांच्या कवितेचे एकूण स्वरूप कसे आहे याबद्दल शेवटी म्हणतात, "काव्यानुभूतीतील सखोलता, कल्पनेतील उत्कटता आणि सहृदयता, जुन्या कल्पनांचा सुंदर वापर, भावनेचे वैविध्य आणि वैचित्र्य, कथनकौशल्य, निसर्गावर मानवी भावनांचे रूप अधोरेखित करून रेखाटलेली सुंदर भावचित्रे इत्यादी काव्य वैशिष्ट्ये निश्चितच आकृष्ट करणारी आहेत. यातच खांडेकरांच्या कवितेचे सौंदर्य दडलेले आहे."

पृष्ठ २००वर वडवानलचा अर्थ समुद्रातील पाणी असा दिला आहे. अरण्यातील वणवा असा खरा अर्थ आहे. 'वडवानल सागर शोषी' म्हणजे समुद्राने वणवा गिळला, विझवला.

वि. स. खांडेकरांची कविता, पृष्ठे २१६, एकशेतीस रुपये

अवश्य वाचावे असे...

कादंबरी

डिस्कलोजर	अनु. माधव कर्वे	दोनशेवीस रु.
द हॉट झोन	अनु. प्रमोद जोगळेकर	दोनशे रु.
द प्रॉडिगल् सन्	अनु. मंगला निगुडकर	दोनशे रु.
डायरी ऑफ ॲन फ्रँक	अनु. मंगला निगुडकर	एकशे पंच्याहत्तर रु.
मूल	संजोग वीरकर	नव्वद रु.
मी आणि माझा बाप	द. ता. भोसले	शंभर रु.
नियती	माधवी देसाई	साठ रु.
चितेवरच्या कळ्या	वसंत गायकवाड	एकशेपंचवीस रु.
समिधा	रणजित देसाई	ऐंशी रु.
अणसार	अनु. अंजनी नरवणे	एकशेऐंशी रु.
चौडकं	राजन गवस	नव्वद रु.
सेकंड लेडी	अनु. रविंद्र गुर्जर	नव्वद रु.
काशभट	मंगेश पदकी	सत्तर रु.
आंधळ्याचे डोळे	अनु. शान्ता ज. शेळके	एकशेपन्नास रु.
तंतू	अनु. उमा कुलकर्णी	चारशेपन्नास रु.

अधिक माहितीसाठी लिहा : मेहता पब्लिशिंग हाऊस, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.

कॅन्सरसारख्या दुर्घर व्याधीशी
जिद्दीनं झुंज देणाऱ्या
झुंजार रुग्णांच्या सत्यकथा

झुंज कॅन्सरशी !

अनुवाद : डॉ. द. कृ. गोसावी

कर्करोग झाल्यावरही ४२-२ किलोमीटरची मॅरॅथॉन जिंकणारी कॅरोल

कॅन्सर म्हटले की आजही अंगावर काटा उभा राहतो. आज खरे म्हणजे कॅन्सरवर बरेच संशोधन झालेले आहे; योग्य वेळी कॅन्सरचा पत्ता लागला तर त्यावर मात करता येते. परंतु तराही कॅन्सर कधी गुणाला कसा कवेत घेईल - पत्ता लागत नाही. त्यावरील उपचारही तसे खर्चिकच! उतारवयातली सगळी बचतही कॅन्सर आपल्या घशात घालतो. कॅन्सरशी झुंज देणाऱ्यांच्या पाच कथांचा हा संग्रह अनेकांचे मनोबल वाढवणारा आहे.

सांगलीचे डॉ. द. कृ. गोसावी यांनी १९८४ साली मॉर्टन थॉमसनच्या क्राय अँड कव्हेनन्टस या कादंबरीचा मराठी अनुवाद केला होता. त्यानंतरही कॅन्सरशी लढा देणाऱ्या काही रुग्णांच्या कथांचा अनुवाद त्यांनी केला. पंधरा वर्षांपूर्वी कॅन्सरवर केमोथेरपी आणि रेडिएशन यांचे उपचार करणे हे देखील अत्यंत क्लेशकारक असे. आज त्यात अधिक सुकरता आली आहे. या कथांमधील वर्णने पंधरा वर्षांपूर्वीच्या उपचारांची आहेत. ती वाचून रोगापेक्षा उपचारांची धास्ती वाटण्याची शक्यता जास्त वाटेल; तशी वाचकांनी धास्ती घेऊ नये अशी सूचना मनोगतात मुद्दाम डॉ. गोसावी यांनी दिली आहे.

मॅरॅथॉन ही पहिली कथा १९८२सालच्या न्यूयॉर्क ४२.२ किलोमीटरच्या महिलांच्या धावण्याच्या शर्यतीत भाग घेणाऱ्या एकतीस वर्षे वयाच्या कॅरोल फेलपस विग्नल हिच्या जीवनावर आधारलेली आहे. स्पर्धेत भाग घेण्याच्या आधीच्या १४ महिन्यांत तिच्यावर वक्षस्थळाच्या कर्करोगाच्या दोन मोठ्या शस्त्रक्रिया झालेल्या होत्या. त्यानंतरही तिच्यावर केमोथेरपी चालू होती

आणि केवळ इच्छाशक्तीच्या बळावर ती या धावण्याच्या स्पर्धेत उतरलेली होती.

कॅरोल ही वॉशिंग्टनच्या मेरीलँड भागातील मुलगी. पदवीनंतर पीस कोअर कार्यक्रमाच्या निमित्ताने आयव्हरी कोस्ट या फ्रेंच वसाहतीत शिक्षिका म्हणून जाते. सर्ज या फ्रेंच शिक्षकाबरोबर लग्न करते. सर्जला वैद्यकीय शिक्षणासाठी प्रवृत्त करते. तिचीही आंतरराष्ट्रीय रेडक्रॉसच्या अभ्यासवर्गासाठी निवड होते. पण त्याच वेळी छातीवर गाठ दिसू लागते. डॉ. स्पिटालियर शस्त्रक्रिया करतात. कोबाल्ट उपचार, केमोथेरपी चालू असतानाच मॅरॅथॉनमध्ये धावण्याच्या उद्देशाने ती सराव सुरू करते. (नोव्हेंबर १९८१) 'वेळीच लक्षात आलं म्हणून मी कॅन्सरमधून सावरले. उशिरा समजले असते तर केव्हाच खलास झाले असते.' असे म्हणून ती स्वतःला भाग्यवान समजते.

केमोथेरपीमुळे डोक्याचे केस जातात. तिला रडू फुटते. नवरा सर्ज तिला सावरतो, 'अगं, येतील पुन्हा केस. काळजी करू नकोस' आणि तिच्या डोक्याचे तो चुंबन घेतो. दोघांनाही मग हसू फुटते. फेब्रुवारी १९८२मध्ये गर्भाशय काढण्याची शस्त्रक्रिया होते... पुन्हा धावण्याचा सराव सुरू. 'माझ्या शरीरातील सर्व सुप्त शक्ती पणाला लावून रोगाला हटवून राहीन.' असे ती म्हणते. तिचा उत्साह व खळाळतं हास्य पाहून डॉ. स्पिटालियर म्हणत- 'कॅरोल माझ्या प्रतीक्षगृहात आली की जणू ती खोली चैतन्यानं उजळून निघे.' "या धावण्याच्या वेडानंच माझा आत्मविश्वास टिकून आहे. माझी मॅरॅथॉनची महत्त्वाकांक्षा पूर्ण होईल आणि हा कॅन्सरही जाईल अशी माझी श्रद्धा आहे." असे कॅरोल म्हणे.

आत्मविश्वासाचे बळ

मॅरॅथॉनच्या आदल्या दिवशी एक फ्रेंच वार्ताहर तिला एम्पायर स्टेट बिल्डिंगच्या १०२व्या मजल्यावर नेऊन ४२.२ किलोमीटरची धावपट्टी दाखवतो. ती पाहूनच कोणालाही गरगरायला व्हावे. पण कॅरोलचा निश्चय पक्का होता.

...चार तास छत्तीस मिनिटे एकोणिस सेकंद या अवधीत कॅरोल मॅरॅथॉन पूर्ण करते. 'मी आता पूर्ण बरी आहे.' डॉक्टर स्पिटालियरही त्यावर म्हणतात, "हिची केमोथेरपी आता बंद करा. तिची ट्रीटमेंट पूर्ण होत आली आहे. त्यापेक्षाही तिचा आत्मविश्वास मोठा आहे."

बारा वर्षांच्या मुलीला ल्युकेमिया

बारा वर्षांच्या अनिसाला क्रॉनिक मेलॉइड ल्युकेमिया होतो. विकृत पांढऱ्या पेशींच्या वाढीमुळे तिची प्रतिकारशक्ती झपाटल्याने कमी होत जाते. त्यामुळे जंतूपासून सहज इन्फेक्शन होते. कर्करोग प्रतिरोधक औषधे परिणामकारक ठरली तरी चारपाच वर्षांपेक्षा जास्त ती जगणे मुश्किलच होते. मॅरो ट्रॅन्स्प्लान्टचा प्रयोग हा नवा उपाय प्रयोगावस्थेत होता. तिच्या अस्थीमधील द्रव (मॅरो) काढून घेऊन त्याऐवजी दुसऱ्या व्यक्तीचा मिळता जुळता अस्थिद्रव तिच्या अस्थिसंस्थेत भरायचा हे तंत्र. पण किचकट, त्रासदायक. तिची आई मेरी या प्रयोगाला तयार

होते. अनुरूप डोनरचा शोध लागतो. परंतु ऐनवेळी तो नकार देतो.

दुसऱ्या मुलीचा जन्म

याला पर्याय काय? मेरीचे वय ४१. नवरा अंबी याची नसबंदीची शस्त्रक्रिया झालेली... 'तुला मूल होऊ शकेल... आणखी एका बाळाला तू जन्म देऊ शकतेस.' असे बाॅबी रॉजर ही मेरीची मैत्रीण सुचवते. अंबी पुन्हा शस्त्रक्रियेने नस जोडून घेतो... मेरीला दिवस जातात. गर्भजल परीक्षेद्वारे येणारी मुलगी सुदृढ आणि निरोगी असेल असे लक्षात येते. नव्या कन्येचे नाव मारीसा ठेवण्यात येते. तिचे अस्थिद्रव अनिसाला मिळतेजुळते निघते... मारीसा चौदा महिन्यांची झाल्यावर मॅरो ट्रॅन्सप्लॅंटची शस्त्रक्रिया होते... अनिसा शंभर दिवसांनी खडखडीत बरी होते. ५ जून १९९२ रोजी तिचा विवाहही होतो.

डॉ. ब्रिटिंगहॅमचे स्वतःवरच प्रयोग

ल्युकिमियाच्या कॅन्सर पेशीवर मात करण्यासाठी आपल्या शरीरात प्रतिद्रव्ये तयार करता येतील ही कल्पना डॉ. ब्रिटिंगहॅम प्रयोगाद्वारे सिद्ध करण्यासाठी स्वतःवरच प्रयोग करीत राहतात. त्यात तात्पुरते यश येत होते; पण ही प्रतिद्रव्ये फार दिवस टिकत नव्हती. पूर्ववत विकृत पांढऱ्या पेशींची वाढ होत होती. डॉ. थॉमस ब्रिटिंगहॅम हे १९८६ साली वारले. त्यांचे प्रयोग कॅन्सरच्या संदर्भात अयशस्वी ठरले; परंतु सुरक्षित रक्तदानाच्या दृष्टीने ते प्रयोग उपयुक्त व पथदर्शक ठरले.

वीस वर्षांपूर्वी धूम्रपान सोडले नाही म्हणून पश्चात्ताप

डॉ. पॉल अँडकिन्स हे आंतरराष्ट्रीय ख्यातीचे शल्यचिकित्सक. वय वर्षे ५४. तीस वर्षात कसलाही आजार नाही. पण १९८०मध्ये त्यांना जरा थकल्यासारखे वाटू लागले. रोज २०-३० सिगरेट्स ते ओढत. वर्षानुवर्षे हा क्रम चालू. तेव्हा ते स्वतःच एक्सरे काढून घेतात. इतरही तपासण्या करून घेतात. उजव्या फुफ्फुसामध्ये वरच्या भागात अंड्याएवढी गाठ दिसते. त्यांच्या अंगाला दरदरून घाम फुटतो... त्यांच्या चार मुलांपैकी मोठा स्टॉक ब्रोकर होता. दुसरा वैद्यकीय शिक्षण घेत होता. उरलेले दोघेही विद्यार्जन करीत होते... बायोप्सीनंतर फुफ्फुसांच्या कॅन्सर हे निदान पक्के होते. थायमॉलीन या नवीन औषधाचा उपचार स्वतःवर करण्यासाठी त्यांनी तयारी दाखवली. शस्त्रक्रिया, किरणोपचार, केमोथेरपी या सर्वांचाच वापर केला गेला. परंतु तोपर्यंत कॅन्सरच्या पेशी सर्व शरीरभर पसरल्या होत्या. मृत्यूपूर्वी त्यांना कोणीतरी म्हटले, 'स्लोन केटरिंग हॉस्पिटलमध्ये उपचार करून घेतले नाहीत याचा पश्चात्ताप तर होत नाही ना?' तेव्हा त्यांनी बिलकुल नाही असे म्हटले; आणि त्याला पुस्तकी जोडली, 'मी वीस वर्षांपूर्वीच सिगरेट सोडायला हवी होती.'

ब्रेन ट्युमरने मृत्यूच्या सावटात पिचणाऱ्या 'डेथ बी नॉट प्राऊड'मधल्या जॉनीच्या आईचे हद्दगतही असेच अंतःकरणाचा ठाव घेणारे आहे. जॉनीच्या जुन्या आठवणींची उजळणी करीत ही आई म्हणते, "आपण जगण्यापेक्षा आपलं आयुष्य त्याला का देऊ शकलो नाही याचीच खंत वाटते. जॉनीच्या स्मृतीवर आम्ही जिवंत आहोत तोवर प्रेम करीत राहू. त्याचा दुःखभार

कमी करण्यासाठी भोवतालच्या सर्व बांधवांच्या सुखदुःखात भागीदार होत राहण्यातच परमेश्वराची सेवा आणि शोध आहे असे आता वाटते."

रुग्णांच्या नातलगांचे व रुग्णांचे मनोधैर्य वाढविणाऱ्या या कथा घरोघर जाणे गरजेचे आहे.

झुंज कॅन्सरशी!, पृष्ठे १०६, साठ रुपये

नवीन स्पर्धा

नावे कळवा, बक्षीस मिळवा!

आपण हा अंक किती काळजीपूर्वक वाचता यावर या स्पर्धेतील आपले यश ठरणार आहे. खाली काही वाक्ये दिली आहेत. ती कोणत्या लेखातील व पानावरील आहेत हे कळवावे.

- १) हे वैगुण्य कुठले हे मात्र त्यांनाही कळत नव्हते
- २) जागतिक अर्थकारणात भारताचे खच्चीकरण व्हावे अशीच... धोरणे असत
- ३) मी वीस वर्षांपूर्वीच सिगरेट सोडायला हवी होती.
- ४) तुझ्या सान्निध्यात मी अगदी तरुण असल्यासारखे वाटते
- ५) तुझी जन्मभर उगाचच सेवा केली. ह्या भंडाऱ्याची माती झाली.

पुरस्कारांचे मानकरी सांगा

- १) ज्ञानपीठ पुरस्कार २) साहित्य अकादमी ३) बंधुता पुरस्कार ४) बहिणाबाई पुरस्कार ५) दमाणी पुरस्कार ६) शांताराम कथा पुरस्कार

या पुरस्कारांचे मानकरी खालील व्यक्तींपैकी कोण आहेत ते सांगा.

मेघना पेठे, प्रा. राम शेवाळकर, डॉ. सदानंद मोरे, गिरीश कर्नाड, राजन गवस, प्रकाश होळकर, नारायण सुर्वे, आनंद यादव, द. मा. मिरासदार

वरील दोन्ही स्पर्धांची बरोबर उत्तरे पाठवणाऱ्यांपैकी (लॉट टाकून येणाऱ्या) पहिल्या तीन स्पर्धकांना प्रत्येकी १००००.ची पुस्तके बक्षीस.

पाठवण्याची अंतीम तारीख २० मार्च, १९९९.

आमचा पत्ता : मेहता मराठी ग्रंथजगत, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.

अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष
क्लिंटन यांच्या
प्रेमप्रकरणाची गुंतागुंत

द केन स्टार रिपोर्ट

अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष बिल क्लिंटन यांच्यावर मोनिका लेविन्स्की या तरुणीशी अनुचित शारीरिक संबंध ठेवल्याचा आरोप झाला आणि त्याच्या चौकशीसाठी केनेथ स्टार याचा 'स्वतंत्र' आयोग नेमण्यात आला. केनेथ स्टारने खुद्द क्लिंटन यांनाही चौकशीसाठी बोलावले आणि 'आय डिड नॉट हॅव सेक्सुअल रिलेशनशिप वुईथ धीस वुमन' असे आरंभी म्हणणाऱ्या क्लिंटनना 'या तरुणीशी माझे अनुचित संबंध होते' असे कबूल करणे भाग पडले. क्लिंटन यांच्यावर महाभियोग चालवावा अशी शिफारस करणारा आपला अहवाल अमेरिकन संसदेला सादर केला. अमेरिकेतील संसदेत प्रतिनिधीगृहात (काँग्रेसमध्ये) रिपब्लिकन पक्षाचे बहुमत असल्याने चारपैकी दोन बाबींवर महाभियोग चालवावा असा ठराव मंजूर झाला. सिनेटमध्ये महाभियोगाच्या कार्यवाहीला रीतसर प्रारंभ झाला.

चार कोटी डॉलर्स खर्च करून आणि अनेक संबंधित व्यक्तींच्या साक्षी घेऊन केनेथ स्टारने सुमारे ४५० पृष्ठांचा आपला अहवाल सादर केला. त्याच्या प्रती इंटरनेटवरून जगभर सर्वत्र उपलब्ध झाल्या. त्याची पुस्तकाच्या रूपातील मुद्रित आवृत्तीही अमेरिकेत 'हॉटसेलर' ठरली. अमेरिकन जनता सेक्सबाबत उदारमतवादी असल्याने क्लिंटनच्या विवाहबाह्य प्रणयरंगाकडे सहानुभूतीने पाहते; आणि राष्ट्राध्यक्षालाही खाजगी जीवन आहे असे मानते. त्यामुळे जनमतचाचण्यांमध्ये क्लिंटननी राष्ट्राध्यक्ष म्हणून काम करीत राहावे असेच बहुमत दिसते. सिनेटपुढे महाभियोग चालू असतानाही ७३ टक्के लोकांनी क्लिंटनबाबत सहानुभूती प्रकट करून, हा महाभियोग अनावश्यक आहे असे मत प्रकट केले आहे.

केनेथ स्टारच्या अहवालात मोनिका-क्लिंटन यांच्या भेटीगाठीच्या संबंधातील

तारीखवार तपशील दिलेले आहेत; आणि क्लिंटननी तिच्या भेटीगाठीसाठी एखाद्या तरुण प्रियकराप्रमाणेच कशा लटपटी केल्या याचीही कल्पना येते. 'शारीरिक संबंध नव्हते' असे म्हणताना सेक्सच्या व्याख्येत मुखमैथुन येत नाही असे प्रतिपादन क्लिंटननी केले. त्यामुळेही काही वाद निर्माण झाला. "मी खोटे बोललो नाही. खोटी साक्ष दिली नाही." हे पटवून देण्यासाठी या व्याख्येचा निर्देश झाला. अमेरिकन बहुसंख्या तरुण या व्याख्येचे पुरस्कर्ते आहेत हेही जनमत चाचणीत दिसले.

केनेथ स्टारच्या अहवालाचे संक्षिप्त मराठीकरण मेहता पब्लिशिंग हाऊसने प्रसिद्ध केले आहे. अहवालानंतर लगेच महिन्या दीड महिन्यात मराठीत तो आणण्यातील तत्परता अभिनंदनीय म्हणावी लागेल.

पहिल्या प्रकरणात या घटनेची पार्श्वभूमी आली आहे. मे १९९४मध्ये पॉला कार्बिन्स जोन्स हिने आरकान्सस संस्थानच्या एका न्यायालयात बिल क्लिंटन यांच्यावर खटला भरला. क्लिंटन हे या राज्याचे गव्हर्नर असताना एका हॉटेलच्या खोलीत त्यांनी आपल्याशी अतिप्रसंग केला असा पॉलाचा आरोप होता. क्लिंटनने हा आरोप फेटाळला आणि विद्यमान राष्ट्राध्यक्ष झाला कोणीही नागरिक वैयक्तिकरीत्या न्यायालयात खेचू शकत नाही असा मुद्दा मांडला. हा मुद्दा मे १९९७ मध्ये अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने फेटाळला. तेव्हा हे प्रकरण पुन्हा न्यायालयाने हाती घेतले. त्यातील साक्षी पुराव्यात इतर स्त्रियांशी क्लिंटन यांचे संबंध असल्याची माहिती बाहेर आली. त्यावेळी मोनिका लेविन्स्कीने पॉला जोन्सला आपले क्लिंटनबरोबर काही काळ संबंध होते असे म्हटले, ते तिने कोर्टाला सांगून त्याबद्दल क्लिंटनना प्रश्न विचारणे भाग पाडले. १७ जानेवारीला क्लिंटन यांना प्रश्न विचारण्यात आला, "तुमच्या कामाच्या जागी तुम्ही एखाद्या स्त्रीशी लगट केल्याचे आठवते का? २४ वर्षांच्या मोनिका लेविन्स्कीचे नाव या संदर्भात पुढे आले आहे."

"मिस लेविन्स्कीशी माझे कोणत्याही प्रकारचे लफडे नव्हते. मला तसे काहीच आठवत नाही. मिस लेविन्स्की व मी कधी एकान्तात भेटलो नाही. मात्र काही भेटवस्तूंची देवाणघेवाण आमच्यात झालेली होती." असे विधान न्यायमूर्ती सुझान वेब्लर राईट यांच्यापुढे क्लिंटननी केले.

अध्यक्ष क्लिंटन यांचे मित्र व्हर्नान जॉर्डन हे मोनिकाने हे प्रकरण दाबावे म्हणून प्रयत्न करीत आहे अशी माहिती ऑफिस ऑफ दि इन्डिपेन्डंट कौंसिलकडे आल्यावर त्यांनी प्राथमिक पुरावा गोळा करून, स्वतंत्र कौन्सिल केनेथ डब्ल्यू स्टार यांच्याकडे त्याचे काम सोपवले. (१६ जानेवारी १९९८). २८ जानेवारी रोजी जोन्स विरुद्ध क्लिंटन खटल्याचा गाजावाजा सुरू झाला. १ एप्रिलला तो खटला निकालात निघाला, पण गुन्हाचा तपास चालूच राहिला. न्यायालयाच्या कामात अडथळा आणण्याची कृती गंभीर असून, त्याची दखल घेण्याची गरज आहे म्हणून केनेथ स्टारने आग्रह धरून, 'महाभियोगाला पूरक ठरणाऱ्या बाबींची माहिती काँग्रेसला देणे हे आपले कर्तव्य आहे.' असा पवित्रा घेतला.

२८ जुलै १९९८ रोजी मोनिका लेविन्स्कीने केनेथ स्टारला सहकार्य करण्याचा करार करून माफीचा साक्षीदार बनण्यास संमती दिली. तिने त्यासाठी महत्त्वाचा पुरावा म्हणून आपला नेव्ही ब्ल्यू रंगाचा स्कर्ट न्यायालयात सादर केला. त्यावर काही डाग होते आणि ते २८ फेब्रुवारी रोजी क्लिंटनशी जवळीक साधताना पडलेले क्लिंटनच्या वीर्याचे डाग होते, असे तिने सांगितले. (पुढे डीएनए चाचणीने त्यावर शिक्कामोर्तब झाले.) त्याचबरोबर तिने आपल्या फोनला जोडलेल्या ॲन्सरिंग मशीनवरून क्लिंटनशी झालेल्या संवादांच्या ध्वनिफितीही सादर केला. क्लिंटननी दिलेल्या भेटवस्तूही पुराव्यादाखल दिल्या. १९९६ व १९९७ मधील दिनदर्शिकेवर क्लिंटनच्या भेटीच्या व फोनच्या तारखांवर खुणा केलेल्या होत्या. तीही तिने दिली. ऑगस्ट महिन्यात क्लिंटनना पुन्हा साक्षीसाठी बोलावण्यात आले. “मिस लेविन्स्कीशी अनुचित अशोभनीय नाजूक संबंध होते” हे त्यांनी मान्य केले, परंतु ‘पूर्वी जे सांगितले ते पूर्णतः योग्य होते, असेही म्हटले. मौखिक कामक्रीडा सेक्सच्या व्याख्येत येत नाही असे प्रतिपादन त्यांनी त्यावेळीही केले.

‘मिस लेविन्स्कीने आपल्यावर मौखिक शृंगाराचा भडिमार केला होता का?’ केनेथ स्टारचा प्रश्न.

‘मला उत्तर द्यायचे नाही.’ क्लिंटन यांचे उत्तर.

मोनिकाने म्हटले, “आम्ही एकमेकांना कवेत घेताना भरपूर सुखावत होतो. ते सुख कित्येकदा उपभोगलेय आम्ही.. कधी कधी नुसते हात हातात घेऊन बसण्यातही मजा वाटायची. त्यांची आणखी एक लकब होती. माझ्या चेहऱ्यावर रुळणाऱ्या केसांच्या बटा ते हाताने बाजूला करीत. मी त्यांना हॅन्डसम म्हणे, ते मला हॅलो स्वीटी, हॅलो बेबी, हॅलो डियर म्हणत. ‘तुझ्या सान्निध्यात मी अगदी तरुण असल्यासारखे वाटते.’ असे म्हणत.” मोनिकाला वाटत होते, “बिल पुढे मागे हिलरीला घटस्फोट देऊन आपल्याला पत्नीचे पद देतील.”

या भेटीगाठीचे तपशील एक सुरस प्रेमकथाच पेश करतात. त्यात रुसवेफुगवे आहेत, आठवणी आहेत, हुहुरणे, हळहळणे आहे, गुदगुल्या आणि रोमांचही आहेत. ‘ते माझ्याकडे म्हणावे तेवढे लक्ष देत नाहीत’ अशी तक्रार कधी कधी ती करी, तर जे चाललेय ते काही बरोबर नाही, चूक आहे असा आत्मताडनाचाही विचार कधी कधी मनात येई. हे गुपित कधीच उघड करायचे नाही असा चोरटेपणाच्या श्रिलचाही भाग त्यात होता. व्हाइट हाऊसमधल्या लोकांनाही या प्रेमाचा पत्ता लागू नये म्हणून बराच लपंडाव व लपवाछपवीचा खेळ करावा लागे. क्लिंटन यांना बरीच धाकधूकही वाटे. त्यामुळे अनेकदा त्यांचा प्रतिसाद थंड असे. त्यात कामातुरता नसे, शृंगार नसे. “त्यांच्या त्या थंड प्रतिसादामुळे माझ्या सुखोपभोगावर विरजणच पडले.. मी पार खवळले.” (पृष्ठ ३५) यासारख्या कबुल्याही यात आहेत. जुलै १९९५ ते एप्रिल १९९६ या काळात मोनिका व्हाइटहाऊसमध्ये प्रशिक्षणार्थी सहाय्यक म्हणून काम करीत होती. प्रेसिडेंटशी आपली जवळीक आहे याचेच तिला मोठे श्रिल होते. “अध्यक्ष क्लिंटननी मला

पूर्ण आकर्षित केलेय – तेही माझ्यावर फिदा असावेत असे वाटते. त्यांचे लक्ष वेधून घेण्यात मी यशस्वी झाले आहे.” असे ती सांगते. “मी तुमच्यावर लट्टू झालेली आहे” असे ती म्हणते तेव्हा “माझी खाजगी कचेरी पहायचीय का तुला? ये ना मग आत.” म्हणून क्लिंटन तिला बोलावतात. “मी तुझे चुंबन घेतले तर आवडेल का तुला?” “हो निश्चितच.” आणि ओठावर मुद्रा उमटते.

– वाचकहो, हे आपण स्वतःच मूळातून वाचून त्याची लज्जत चाखा. क्लिओपात्राने रोमन साम्राज्याला हादरा दिला. मोनिकाने अमेरिकेच्या राष्ट्राध्यक्षाची अबू जगभर वेशीवर टांगली. अमेरिकन इतिहासातले हे एक लाजिरवाणे प्रकरण आहे; परंतु मोनिकाचे वर्तन एखाद्या पराक्रमी पुरुषाकडे आकृष्ट होणाऱ्या संगमोत्सुक तरुणीसारखेच आहे.

द केन स्टार रिपोर्ट, पृष्ठे १३२, पंचाहत्तर रुपये

अवश्य वाचावे असे...

ललित वाङ्मय

सांगावेसे वाटले म्हणून	शान्ता शेळके	नव्वद रु.
संस्मरणे	शान्ता शेळके	ऐंशी रु.
रंगरेषा	शान्ता शेळके	पंचाहत्तर रु.
कोलाज	शिरिष पै	ऐंशी रु.
कांचनकण	शिवाजी सावंत	सत्तर रु.
शेलका साज	शिवाजी सावंत	एकशेवीस रु.
निर्बाचित कलाम	अनु. मृणालिनी गडकरी	एकशेपन्नास रु.
पासंग	दया पवार	शंभर रु.
मालनगाथा	इंदिरा संत	एकशेसाठ रु.
मृदगंध	इंदिरा संत	एकशेपन्नास रु.
आनंदाचे अंतरंग : मदर तेरेसा	अनु. फ्रान्सिस दिब्रिटो	पंचाहत्तर रु.
रंग सुखाचे	डॉ. रमा मराठे	पासष्ट रु.
लेखक आणि लेखने	शान्ता शेळके	ऐंशी रु.
निमित्तानिमित्ताने : राजीव गांधी	अनु. शान्ता शेळके	सत्तर रु.

अधिक माहितीसाठी लिहा : मेहता पब्लिशिंग हाऊस,

१२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.

देवाला सीडलेल्या
देवदासीच्या आयुष्याची
परवड : प्रत्ययकारी चित्रण

चौडकं

राजन गवस

‘चौ

डकं’ ही राजन गवस यांची पहिली कादंबरी. अनेक पुरस्कार मिळवणारी. १९८५मध्ये तिची पहिली आवृत्ती निघाली. दुसरी आवृत्ती मेहता पब्लिशिंग हाऊसने नुकतीच काढली आहे.

“परशुरामाच्या देवळाजवळ माणसांचा पूर... सुली गदबाळून घामाळून गेलती. सगळी आतल्या अंगाला झाली. तिथल्या कालव्यानं सुली एकाएकी घाबरून गेली. एवढी मोठी सुली एकदम टाळी पसरून चारपाच वर्षांच्या पोरगत रडाय लागली. बायजाला कायबी सुचंना. शेवंतानं तिला उचलून काखंत घेतलं. तिघीही देवासमोर आल्या. बायजानं परशुरामासाठीच नवं कापड, यल्लू आईचा खण आणि पुजाऱ्याचा रुपाया तानू सुतारनीच्या हातात दिला. तानू सुतारनीनं सगळ्या जिनसा पुजाऱ्याकडं दिउन सुलीकडं बोट दाखवलं. घामानं डबडबलेल्या पुजाऱ्यानं सुलीला घास्सकिऱ्याण खाली वडलं आणि तिच्या गळ्यात फूलमाळ बांधून तिचं कपाळ भंडान्यानं माखून टाकलं... सुलीला गळ्यातली फूलमाळ गमतीदार वाटाय लागलीती. तिचा एक हात फूलमाळेवरच खेळालता..

सगळ्या बायकांनी परड्या भरायला सुरुवात केली. सुबानानं मेळ्याच्या जोगतीनी कवाच आणून बसवल्यात्या. त्यांच्यात चौडकंवाला बापय भलता गमत्या वाटलता. त्याचं काखंत लोंबकळणारं चौडकं, लांबलचक लोंबकळणारे केस एकमेकाला घासत व्हतं..

त्यांनी सुलीला मदी घेतलंत. मेळ्यातल्या तिघी चौघीजनी सुलीला निरखून बघायला लागल्यात्या. लांबसडक नाक, गालाच्या तांबूस फुगवट्यावर पिकलेली डंभरं, काळंभोर डोळं, कपाळाची लांबलचक पट्टी, मध्येच रेखीव भुवया असलेली सडपातळ पोरगी. सगळ्या जनी सुलीच्याच विचारागत वाहात गेल्या.

...बायजानं सुलीला आपल्या परडीजवळ उभं केलं. तिचा भंडारा लावल्यालं कपाळ

आता भलतंच उठून दिसालतं. पूजा आटोपली. मेळ्यातली म्हातारी जोगतीन पुढं आली. सुलीला आपल्याजवळ घेऊन तिनं कळसाकडं बघितलं. कवड्यांची माळ हातात घेतली. सुलीला आणि एकदा चारच लिंबाच्या काड्या कमरंभोल्यानं लावायला लावल्या. डोक्यातल्या जटीला भंडान्यात माखून काढलं. तिला जरी कापडं घातली. हातात सुपारी, नारळ, पानाचा विडा दिला. उगवतीकडं तोंड करून बसायला लावलं. हातात परडी दिली गळ्यात कवड्यांची माळ घातली. मघाशी बांधलेल्या फुलमाळेवरच त्या म्हाताऱ्या जोगतीनीनं आणि काय काय बांधलं. यल्लूबाईच्या कळसाकडं बघून मोठ्यानं घुमली. ‘उदं उदं 5 ग आई उदं उदं.’ ... चौडकंवाल्यांनी चौडक्याचा ताल धरला. तशा बाकीच्या जोगतीनींनी गायला सुरुवात केली.

आईच्या दरबारीऽऽ

लेक जल्याची बांधली...

परसू देवाच्या शपथीनं

बया डोंगराची जहाली!

सुलीला आता मात्र कसंसंच वाटाय लागलं. तिच्यापासून लांब उभा ऱ्हायलेला पोरंचा धुपळा तिला बघून फिदीफिदी हसायला लागला.

“सख्या, सुलीचं देवासंगं लगीन झालं...’ सकन्या हातातला फुगा खेळवतच बबन्याला सांगालता.” देवासंगं लगीन झाल्यावर हितं नांदाय यायला लागत न्हाई - गावातच देवासंगं नांदायचं.”

–चौडकं या राजन गवस यांच्या कादंबरीतली नायिका सुली हिला यल्लमाच्या साक्षीनं देवाशी लगीन लावून देवदासी बनवण्यात येतं; आणि तिचं सगळं आयुष्यच बदलतं. त्या लग्नाचं हे वर्णन. ग्रामीण बोलीत केलेलं.

लग्नाचा पारंपरिक विधी संपन्न झाल्यावर सुली पुन्हा घरी येते. पहिल्याच दिवशी ती मुसमुसायला लागते. म्हातारी आजी तिला कारण विचारते. सुली म्हणते, “ती ढगान्याची तुळशी मला रांड म्हणालती. मला म्हणं देवीला सोडलीया. गावाला सोडलीया... आजी हे खरं हाय काय?”

म्हातारीचे डोळे भरून येतात. ती सुलीला ओढून आपल्या कुशीत घेते. तिच्या डोळ्याला धार लागते.

...मंगळवार, सुकीरवार चार घरं का होईना, सुलीनं जोगवा मागायला पाहिजे असं हिरणीची तिची देववाली आक्कूबाई सांगते. अंगात आल्यावर “मला तुमच्या देव्हान्यात बसायचं हाय” असं म्हणून तिनंच सुलीला जोगतीण बनवण्याचा सल्ला दिलेला असतो. सुली जोगतीण... तिला जोगवा मागताना पुरुषांचे वेगवेगळे अनुभव येतात. मुद्दाम खाकरून सख्या माने तिला म्हणतो, “आरं, हिच्या आयलाऽ शेफारलीस की! आजून सुपारी हाईस तर एवढी, मग पुढं काय? खरं, शेवट गावची धन..”

सुली चिडून ओरडते, “आई-भन मेली व्हयं रं भाड्या, म्हणून माझ्यापाठी लागलास.” गल्लीतल्या बायका मग सख्याला सणकावतात. “भाड्या, आईला धर मेल्या...” आणि त्या आयाबाया सुलीची समजूत काढतात. पण काहीजणी म्हणतात, “हिला तरी जोगतीला एवढं कशाला पाहिजे? जोगतीन ती जोगतीन आणि आव कसा सव्वासिनीचा आणती..!”

सुताराची तानू ही म्हातारी जोगतीण मृत्यू पावते. “जुन्यातलं एक झाड संपलं. तसा शब्दाला गुण होता बाईच्या.. म्हात्म्याची व्हती बाई.” असं तिच्याबद्दल कसाळ्याची लक्ष्मी म्हणते.

“फुली जोगतीणचा झुलवा परटाच्या येशाबरोबर लागलेला. पण त्याच्याबरोबर निमूटपणे न राहता तिनं उंडगळीनं त्याला सोडला अन कासाराचा सिकल्या धरलाय. असं गावातलं कितीजन लावलीन वाटला. हिनं गावातल्या सगळ्या जोगतीस्नीनी जगूने आसं केलंय.” अशी तक्रार शेवंताकका करते; तेव्हा सुलीला आपल्या झुलव्याची चाहूल लागून कसेसेच होते. तशातच सुलीच्या आईच्या अंगावरून जायला लागते. तेव्हा ती गुंडापाच्या म्हातारीकडे औषधासाठी जाते. म्हातारी म्हणते, “ईटाळ जायचं वय आलं आणि आता ह्या बयेला ह्यो तरास म्हणजे सगळं इपरीतच हाय की!”

बायजाला ते गडहिंग्लजला नेतात.

आईच्या आजारपणात मदतीला हर हमेश धावून येणाऱ्या बबन्याबद्दल सुलीला आस्था वाटू लागते. पण त्याचं घराणं कुठं, आपलं कुठं? पण उगाच कशात वड खायला लागलेय. मनाला दावणीला बांधाय पाहिजे असे ती स्वतःला बजावते.

बबन्याची आणि सुलीची गावच्या तळ्यावर गाठ पडते. बबन्या तिच्याकडे बघत राहतो. “बामनाच्या पोरीगत दिसतेस बघ.” देवानं तुझ्यासारख्या रुपाच्या पोरीला धराय नको व्हतं.” असं म्हणतो. सुलीच्या गालावर टिचकी मारतो. तिचं मन पाण्याहून पाणी होतं.

आप्पा खरंदाळ्याच्या घरात आंबील घुगण्याची जत्रा भरते. दारात लग्नागत मांडव घातला जातो. देव्हान्यावरचा जग आणि जगाच्या कडेनं बसवलेले आरसे चकाकतात. जगाभोवतीची मोरपिसं झगमगतात. मधला देवीचा चांदीचा टाक लखलखतो. तायक्का बसायची त्या जागेसमोर माणसं नतमस्तक होत होती.

फुलीच्या अंगात येतं. ती घुमायला लागतं. शेवंता तिच्या तोंडात पेटता कापूर टाकते. “तायक्कानं नवं झाड तयार केलं” असे सारेजण मानतात.

तंगव्वा आणि तिचा म्हारोडा यांचा मेळा रात्री असतो. तिचं गाणं, त्यात सुलीचंही नाचगाणं. तंगव्वा चौडकं काखेत अडकवते. सिद्धवा तुणतुणे हळूच ताणून बघते. रकमाप्पा चिपळी हातात घेतो. म्हादबा मुरकासून उभा राहतो. तंगव्वाचं चौडकं टॉयसटॉयसटीगस चैक टॉग टॉग सुरु होतं. भान हरखून तंगव्वा चौडकं वाजवू लागते. सुलीला तिचं वाजवणं-गाणं बघून तिच्याविषयी आदर वाटू लागतो.

“ आई तुझ्या नादानं नाव गाव सोडलं
कसं बी नितीनं ताळमेळ मोडलं
डोंगराच्या आई तुझं महातम मी सोडलं!
कपाळाच्या रेषांनी वैर कसं मांडलंऽऽ ”

तंगव्वाचे बेदरकारपणे चाललेले गाणे ऐकताना सुली डोळे गच्च मिटून घेते. इतर जोगतिणी सुलीनं मंगळवारी फिरायला हवं असा आग्रह धरतात. लिंब नेसायचे. आंबील घुगण्या, कुठल्यातरी मेळ्याचं गाणे...

बबन्या तिला घरी बोलावतो. देव्हान्यात नेतो. मिठीत ओढतो. सुली मिठीतून सुटका करून घेत म्हणते, “देव्हान्यातले देव काय म्हणतील?”

कासळ्याची लक्ष्मी बायजाला म्हणते, “बघा बाई, सुलीला आताच खरं जपाय पाहिजे. कुठं तरी पाय घसरलं. तिच्यावर नजर ठेवाय पायजे. आदीच पोरगी म्हणजे काचेचं भांडं.” या शब्दामुळे बायजा सुलीवर जास्त लक्ष ठेवायला लागते. ती नवऱ्याला म्हणते, “मला सुलीचं खरं वाटत न्हाई.. कुठं तरी पाय घसरलं हेचंच भ्या वाटाय लागलंय.”

बबन्याच्या घरी देवीचा टाक आणण्याचा कार्यक्रम होतो. सगळा गोतावळा जमा होतो. सुली सगळ्या देव्हान्याला झ्याक प्याक नक्षीदार करते. संधी बघून बबन्या तिच्या गालावर टिचकी मारतो.

सुली बबन्याच्या आईला लिंब नेसवते. खांद्यावर नवे लुगडे टाकण्यासाठी घेते. वाजत गाजत टाक गल्लीत आल्यावर बघते तर फुला जोगतीणीच्या अंगात आलेलं. सुली लगबगीनं टाक घरात घेते. फुला गचके देऊ लागते. बबन्याची आई परडी देव्हान्यावर ठेवते. शेवंताककाच्या जगाची पूजा करते. भंडारा उधळते. बबन सुलीला घरी पोचवायला तिच्याबरोबर येतो. “लगीन केलं काय, न्हाई केलं काय, तू माझीच राहणार आहेस..” म्हणत तिला जवळ ओढतो.

सुलीची पाळी चुकते. पाच महिने होतात. शेवंताकका तिच्याकडे चौकशी करते. “वाढल्यालं प्वाँट घिरून गावातनं फिरणार? आईबाबा जगतील असं वाटतंय व्हय गं? खुळी आहेस लेकी.. आपुण देवाच्या रांडा. आपल्याबरोबर संसार कोण करील? सरळ मोकळी हो.” बबन्या घर करून देतो म्हणालाय हे तिचे म्हणणे शेवंताला पटतच नाही.

सुलीचा बाप तिला खोली बंद करून खूप मारतो. “आता रांड आमाला मेल्यासारखी.” म्हणतो. कुणाच्यात शेंण खाल्लंस विचारतो. बबन्याचं नाव ऐकताच तो गळाटतो.

सुलीच्या आईची तब्येत बिघडते. ती थंड पडते. आणि त्याचवेळी इकडे सुली. गडबडा लोळू लागते. ‘तिच्या पोटचा मांसाचा गोळा शेवंताकका हाती घेते. पोरगी. तिचा जीव चरकतो. “आई, म्हातमाची बया म्हणून तुझी सेवा केली. खरं तूबी माणसागत खोटीच. तुझी जलमभर उगचच सेवा केली. ह्या भंडाऱ्याची माती झाली...”

-अशी या सुलीची कहाणी. तिची जट वाढणे, तिला देवाला सोडा असे आक्कूबाई

जोगतिणीने सुचवणे, तिचे देवाशी लग्न लागणे, तिने चौडकं घेऊन जोगवा मागणे, नाचगाण्याचे कार्यक्रम करणे, आणि तारुण्यसुलभ भावनांमुळे कोणाशी तरी घसट वाढून पोट वाढणे... हा सगळा देवदासीच्या जीवनाचा भोग राजन गवस या कादंबरीत उभा करतात. सुली, इतर जोगतिणी, त्यांच्या श्रद्धा-अंधश्रद्धा, यांच्या समजुती, त्यांच्यातील कला, पुरुषाकडे पाहण्याची दृष्टी, समाजाची दृष्टी - हेही त्या ओघात सांगितले जाते. हे सर्व विलक्षण अस्वस्थ करणारे आहे. मनाला यातना देणारे आहे.

चौडकं, पृष्ठे १६०, नव्वद रुपये

डिसेंबर १८ स्पर्धा निकाल

२२ पुस्तकांची नावे काढा शोधून

- १) आंधळी २) स्टेफी ३) मध्यस्थ ४) पर्व ५) मूल ६) उठावण ७) फेरा ८) आनंदाचे अंतरंग ९) पड रे पाण्या १०) विटाळ ११) लज्जा १२) घर १३) अरुणा १४) ज्ञानादीप १५) वनदेवता १६) परिशोध १७) सागरतीरी १८) चावडी १९) लचांड २०) हिमकोंदणातील हिरा २१) रागिणी २२) चौघीजणी

विजेते स्पर्धक :

- १) दीपक जगन्नाथ देवळेकर, ४२७ गणेश नगर, मु.पो.ता. राजापूर, जि. रत्नागिरी-४१६७०२.
२) शा. ल. मंजुरे, तुलसी अपार्टमेंट्स, २रा मजला, ५२, आनंद रोड, मालाड (प), मुंबई-६४.
३) अंगद दत्तू गवळी, 'स्नेहवर्धिनी', जूना ओतूर रोड, शिवाजीनगर, ता. कळवण, जि.नाशिक-१.

उत्तर सांगा, बक्षीस मिळवा!

- १) पाणी कुठंवर आलं गं बाई... २) विज्ञान कथा
३) इंडिया इज फॉर सेल ४) अशोक पाटोळे ५) शिवाजी सावंत

विजेते स्पर्धक :

- १) आनंद भगत, स्नेहनगर, बालाजी वार्ड, बल्लारपूर, जि. चंद्रपूर-४२४७०१.
२) गंगाधर ज. नादरे, सरस्वती सार्वजनिक वाचनालय, गिरगाव, ता. बसमत, जि. परभणी.
३) भगवान मारुती निसाळ, मु. वैजनाथ, पो. हुमगाव, ता. कर्जत, जि. रायगड-४१०२०१.

- फेब्रुवारी १९९९
□ वर्ष तिसरे
□ अंक दुसरा

मेहता मराठी ग्रंथजगत

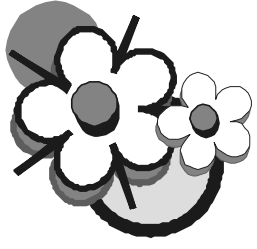
अनुक्रमणिका

संपादकीय	२
साहित्य वार्ता	४
पुस्तक परिचय	
बिझिनेस महाराजे	१६
द प्रॉडिगल् सन्	२१
वि. स. खांडेकरांची कविता	२६
झुंज कॅन्सरशी!	३०
द केन स्टार रिपोर्ट	३४
चौडकं	३८
नवीन स्पर्धा	३३
स्पर्धा निकाल	४२
फुले आणि काटे	४४
वाचकांचा प्रतिसाद	४७

□ संपादक	□ कार्यकारी संपादक	□ संपादन सहाय्य	□ मांडणी
सुनील मेहता	शंकर सारडा	सुनीता दांडेकर	मेहता पब्लिशिंग हाऊस
□ अंकाची किंमत १० रु.	□ वार्षिक वर्गणी	□ दरमहा १५ तारखेस हे	
वार्षिक वर्गणी ८० रु.	मनीऑर्डरने पाठवावी.	मासिक प्रसिद्ध होईल.	

M संपादक-मुद्रक-प्रकाशक : सुनील मेहता, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, १२१६, सदाशिव, पुणे - ३०.

अक्षरजुळणी : मेहता पब्लिशिंग हाऊस, १२१६, सदाशिव, पुणे - ३०. फॅक्स : ०२०-४७५४६२
या अंकातील लेखांची मते ही त्या त्या लेखांची असून त्यांच्याशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.



फुले आणि काटे

साहित्याचे जुने समाजशास्त्र बाद ठरले, नवे तयार व्हायचे आहे

वाङ्मय हे वर्गविग्रहातून जन्माला येते आणि अभिजनांच्या वर्चस्वाखाली असलेल्या समाजात महान साहित्यकृतीला जन्म मिळणे हे असंभवनीय असते या दोन विधानांवर मार्क्सवादी समीक्षकांचा भर असतो. जॉर्ज प्लेखानॉव्ह याने आर्ट अँड सोशल लाईफ (१९१२) या ग्रंथात म्हटले आहे की एमिल झोलासारख्या लेखकांनी मध्यमवर्गीयांवर हल्ले चढवले खरे, पण त्या हल्ल्यातून त्याने या वर्गाच्या भावभावनांनाच साद घातली. प्लेखानॉव्हचे हे म्हणणे आपल्या येथील वाङ्मयकृतींना लावावयाचे झाले तर बहुतांश वाङ्मयकृती निकालाल निघतील. किंबहुना मराठी साहित्यकृतींवर अधूनमधून त्यांच्या ब्राह्मणी तोंडवळ्यासाठी टीका होते, तेव्हा ती करणारे प्लेखानॉव्हच्या विचार परंपरेचे पाईक असल्याचे ध्यानात येते. ब्राह्मणी तोंडावळा असलेल्या वाङ्मयाचा धक्कार करीत मराठी साहित्यात ग्रामीण साहित्यकृतींचा आणि दलित साहित्यकृतींचा जन्म झाला. असे होणे हे प्रतिक्रियात्मक असले तरी अपरिहार्य होते. 'बनगरवाडी' सारखे अपवाद वगळता बहुतांश ग्रामीण साहित्य वास्तवाच्या वाटेने जाण्याऐवजी विनोदाच्या वाटेने गेले आणि धगधगीत वास्तवाचे चटके देण्याऐवजी विनोदाचे शिडकावे करीत मराठी वाङ्मयाचा कोमेजू लागलेला विनोद फुलवते झाले. दलित साहित्याने मात्र आत्मकथनाने सुरुवात करीत काव्य, कादंबरी, नाटक असे एकेक वाङ्मयीन प्रांत दाहक वास्तवाच्या चित्रणाने पादाक्रांत केले आणि अभिजनांपुरत्या मर्यादित राहिलेल्या मराठी सारस्वताला धक्के देत जुने वाङ्मयीन निकष या वाङ्मयाने मोडीत काढले. आजही हे धक्के पचविण्याचे संपूर्ण सामर्थ्य मराठी सारस्वताकडे आलेले नाही, तरी दलित साहित्याच्या निखाऱ्यासारख्या दाहक वाङ्मयकृतींचे वेगळेपण मराठी वाचकांच्या ध्यानात आले आहे. अर्थात जीवन संघर्षाला वाङ्मयीन कृतीचे रूप देताना जीवनानुभव हा कलात्मकतेचा अर्क काढणाऱ्या यंत्रातून तावून सलाखून काढण्याचे तंत्र या नवीन लेखकांनी आत्मसात केले नाही. त्या तंत्रावरच त्यांनी अविश्वास प्रकट केला आहे; आणि पूर्वीच्या सर्व वाङ्मयीन कसोट्यांनाच आव्हान दिले आहे. साहित्याचे जुने समाजशास्त्र बाद ठरले, नवे समाजशास्त्र तयार व्हावयाचे आहे, अशा संभ्रमित अवस्थेत आज मराठी सारस्वताचा डोलारा धक्के खात आहे. अभिजन-महाजन जुनी अभिरुची टिकवण्याचा क्षीण प्रयत्न करीत आहेत. नवे पुरोगामी नव्या साहित्यशास्त्रीय कसोट्यांच्या शोधात आहेत.

-अरुण टिकेकर (साहित्याचे समाजशास्त्र, लोकसत्ता दि. १७-१-९९)

लेखकाचे सुख

साहित्य हा प्रामुख्याने अनुभवण्याचा प्रकार आहे. नाक, डोळे, कान इत्यादी पंचज्ञानेंद्रियांप्रमाणेच मन हे सहावे ज्ञानेंद्रिय आहे. सुरांचा, सौंदर्याचा. सुवासाचा, स्पर्शाचा, रसांचा आस्वाद आपण जसा पंचज्ञानेंद्रियांद्वारे घेत असतो तसाच साहित्याचा आस्वाद मन घेत असते.

वाचकाचे हे मन आस्वादाला अधिक पोषक किंवा अधिक आस्वादक्षम करण्याच्या संदर्भात समीक्षक महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतो. तो वाचकांच्या लक्षात न आलेली, त्याला न जाणवलेली साहित्यातील सौंदर्यस्थळे, अनुभवस्थळे दर्शवून वाचकाच्या आस्वादाचा अनुभव अधिक गहिरा, अधिक परिपूर्ण, अधिक अर्थपूर्ण करू शकतो. त्यामुळे वाचकाच्या आस्वादातला आनंद हा अधिक तरल आणि समृद्ध होऊ शकतो; पण हे फक्त साहित्यातील अनुभवाला निर्लेप आणि स्वतंत्र वृत्तीने सामोरा जाणारा समीक्षकच करू शकतो. त्याचे लक्ष केवळ साहित्यावर एकाग्र झालेले असते. म्हणून त्याची समीक्षा ही संपूर्णतः साहित्यलक्ष्यी असते.

साहजिकच अशी साहित्यलक्ष्यी समीक्षा ही सदैव वाचकाभिमुख असते. कारण ती वाचकासाठीच असते. त्यात वाचकाच्या भूमिकेतला त्या साहित्याचा लेखकही आला. त्यामुळे ती लेखकाला स्वतःच्या साहित्याकडे तटस्थपणे पाहण्यास उद्युक्त करते आणि त्याचवेळी ती वाचकांशी सुसंवाद साधते. कारण ती समीक्षेच्या तथाकथित जडजंबाल क्लिष्ट पुस्तकी परिभाषेपासून आणि त्यामुळे निर्माण होणाऱ्या दुर्बोधतेपासून मुक्त असते.

लेखक झाला, समीक्षक झाला, आता आपणा सर्वांची पाळी. म्हणजे वाचकांची पाळी. आपल्यात कोणी लेखक असतील, समीक्षक असतील; पण मुळात आपण सर्व वाचकच आहोत. कारण मुळात वाचक असल्याशिवाय कोणी लेखक होऊ शकत नाही. समीक्षकही होऊ शकत नाही.

वाचक हा साहित्याचा मूलाधार आहे. साहित्याचा प्रवास लेखकापासून सुरू होतो तो वाचकापाशी संपतो. त्याचा शेवटला मुक्काम वाचक आहे. काही लेखक म्हणतात की आम्ही वाचकाची वगैरे पर्वा करत नाही. आम्ही आपले स्वतःसाठी लिहितो, स्वान्तःसुखाय लिहितो; पण अशा लेखकांना सुख कधी मिळत नाही. कारण शेवटी लेखकाचं सुख, त्याचा आनंद, त्याचं साहित्य वाचकांनी वाचण्यात सामावलेलं आहे. म्हणून कोणी लेखक काहीही म्हणाला तरी तो वाचकासाठीच लिहित असतो, ही वस्तुस्थिती आहे. पण आजचे जीवन हे धावपळीचे आहे. गतिमान आहे. त्यामुळे आजच्या लेखकाला वाचकांनी फार काळ थांबायला लावणे बरोबर होणार नाही. कारण लेखकाच्या साहित्याचा आस्वाद घेण्याची जबाबदारी सर्वस्वी रसिक वाचकाची आहे; पण नुसता आस्वाद घेऊन थांबणं हे पुरेसं नाही. लेखकाला दाद देणं हेसुद्धा अगत्याचं आहे.

-राजेंद्र बनहट्टी, (विदर्भ साहित्य संमेलन-अध्यक्षीय भाषण)

वाचकांचा प्रतिसाद

ज्ञानेश्वरीचे लेखन कसे झाले?

एकनाथ-रामदास यांच्या काळात कागद उपलब्ध होता. लेखन कुशलतेविषयीचे भानही आलेले होते. ज्ञानदेवांच्या काळात ही स्थिती नव्हती. ज्ञानेश्वरी ज्यावेळी प्रथम लिहिली गेली त्या वेळी ती कशावर लिहिली गेली हा प्रश्न पडतो. अ. का. प्रियोळकर म्हणतात, “ज्ञानेश्वरी प्रथम ताडपत्रावर लिहिण्यात आली असावी. ज्ञानदेव प्रथम खडू किंवा कोळसा अशासारख्या वस्तूने, भिंतीवर, स्तंभावर किंवा एखाद्या फळीवर लिहीत आणि त्यावरून मग त्यांचा ‘लेखकू’ ताडपत्रावर कोरून तो मजकूर कायम करी. “प्रियोळकरांची ही कल्पना अगदीच अयथार्थ नसावी. अठराव्या शतकातील तुका विप्र (इ.स. १७२९-१७९१) या संतकवीने श्री ज्ञानेश्वरचरित्रारख्यान या ग्रंथात म्हटले आहे :

निवृत्ती सोपान मुक्ताई निजेली
ज्ञानदेवे केले युक्ती गाढी
कोळसा घेवोनी देवाल्यावरी
गीता ज्ञानेश्वरी अर्थ केला.

देवळाच्या भिंतीवर लिहिलेला गीतार्थ नंतर सचोपंत बाबांनी स्वहस्ते लिहून काढला. ते पहिले हस्तलिखित आज उपलब्ध नाही.

—प्रा. वसंत आबाजी डहाके, (संक्षिप्त मराठी वाङ्मयकोश आमुख पृष्ठ ७७-७८)

ग्रंथ प्रकाशनक्षेत्राला वैश्विक परिमाण देणारे दशक

युरोपात इ. स. १९८० पूर्वीच्या शंभर वर्षात प्रकाशनव्यवसायात जेवढे बदल झाले त्यापेक्षा जास्त बदल १९८० ते १९८९ या दशकात झाले. पुढेही हा वेग कायम राहिला. प्रकाशनक्षेत्राला विश्वव्यापी स्वरूप प्राप्त झाले. प्रकाशनसंस्था विकत घेण्याची व विकण्याची जणू लाटच आली. उत्तम पुस्तकांच्या निर्मितीसाठी प्रयत्नशील असणाऱ्या दर्जेदार प्रकाशनसंस्थांचा ताबा मोठ्या प्रकाशन संस्था घेऊ लागल्या. त्यामुळे मोठ्या उद्योगधंद्यामध्ये प्रकाशनव्यवसायाची गणना होऊ लागली, प्रकाशनसंस्था निरनिराळ्या देशांत आपल्या शाखा व उपसंस्था निर्माण करू लागल्या. रीड एल्सेव्हियर या प्रकाशन संस्थेने ऑक्टोपस ही कंपनी नुकतीच ५२.८ कोटी पौंडांना विकत घेतली. ऑक्टोपसची पुस्तक विक्री दुकानांची साखळी युरोपमध्ये सर्वदूर पसरलेली आहे, तिचा वापर करून ग्रंथविक्री वाढवण्याची कल्पना त्या मागे आहे. परंतु अपेक्षेएवढी विक्रीत वाढ न झाल्याने नवनव्या लेखकांना आकृष्ट करून अधिक विस्तार व नफा मिळवण्याच्या योजनांना या संस्थेने प्राधान्य दिले आहे. धंद्यात पैसा घातल्याशिवाय पैसा मिळत नाही, हे लक्षात घेऊन नवनव्या शाखा उघडण्याचाही प्रस्ताव आहे. भाग भांडवल गुंतविणाऱ्यांना अधिक लाभांश देण्यासाठी असे प्रयत्न अपरिहार्यच ठरतात.

—दैनिक हिंदू, (दि. १७-१-१९९९)

जानेवारी १९९९च्या अंकातील संपादकीयातून आपण अनुवादकांची जी कैफियत सादर केलीत त्याचा आनंद झाला. आपल्या एकूण विवेचनातील आशय खूपच अर्थपूर्ण आहे. अनुवादकालाही स्वतःची प्रज्ञा व प्रतिभा असते हा आपला मुद्दा साहित्य चळवळींनी अवश्य विचारात घ्यावा.

—माधव मोर्डेकर, कोदशपूर.

साहित्य जगताबद्दल माहिती देणारे मेहता मराठी ग्रंथजगत मी अत्यंत आवडीने वाचत असतो. थोडक्यात ग्रंथ परीक्षणे, साहित्यविषयक घडामोडींचे अत्यंत मार्मिक असे विवेचन तुमच्या अंकाद्वारे वाचायची संधी मिळते.

जानेवारी ९९ च्या तुमच्या अंकातील अनुवादकांना प्रतिष्ठ लाभावी या हेतूने लिहिलेले संपादकीय अतिशय आवडले. दिवसेंदिवस जगाच्या मर्यादा लहान होत चाललेल्या आहेत. कालांतराने त्या आणखीन कमी होणार आहेत. त्यांत अनुवादीत साहित्याला फार मोलचा वाटा उचलावा लागणार आहे. मूळ लेखकांइतकेच अनुवादकाला साहित्यात महत्त्व प्राप्त व्हायला हवे असे माझे प्रांजळ मत आहे. याच अंकातील श्रीमती शांता शेळके यांची संस्मरणे, मी आणि माझा बाप-द. ता. भोसले लिखित कादंबरीची समीक्षणे सुरेख वाटली.

—बाबा कदम, कोल्हापूर

या मासिकात प्रकाशित पुस्तकांची विस्कृत माहिती तर असतेच, शिवाय काही निवडक पुस्तकांचा वाचनीय आणि मार्मिक परिचयही असतो. त्याचे श्रेय तुमच्याप्रमाणेच मासिकाचे कार्यकारी संपादक श्री. शंकर सारडा यांनाही द्यायला हवे.

तुम्ही सुरु केलेलं हे प्रकाशन यापुढेही अधिक यशस्वीपणे चालू राहो अशी माझी शुभेच्छा.

—गंगाधर गाडगीळ, वान्द्रे (पूर्व), मुंबई-५१.

जाने. ९९ अंकातील ‘उत्तम अनुवादकांची उपेक्षा होऊ नये’ हे संपादकीय अतिशय आवडले. मी स्वतः अनुवादिका असल्याने एकदम पटले. उत्तम अनुवाद हे एक आव्हान असतेच. दोन्ही भाषांवर अनुवादकाचे प्रभुत्व असावे लागते. अनुवादासाठी असलेल्या पुरस्कारांची संख्या वाढायला हवी या मताशी मी पूर्णतः सहमत आहे.

मेहता पब्लिशिंग हाऊस अनुवादित पुस्तक प्रकाशनाला अग्रक्रम देत आहे. हे त्यांचे बहुमोल कार्यच आहे.

—मालती दामले, मेडिकल कॉलेज, औरंगाबाद.

मेहता मराठी ग्रंथजगत वर्गणीचे नूतनीकरण करा!

वाचकमित्रहो,

मराठी ग्रंथविश्वाची अद्ययावत माहिती देणाऱ्या मराठी ग्रंथजगतचे आपण वर्गणीदार आहात याचा आम्हाला अभिमान वाटतो.

जानेवारी १९पासून आपला वार्षिक नूतनीकरण करण्याचा व्याप वाचावा म्हणून आम्ही सवलतीची योजना जाहीर करित आहोत.

एक वर्षाची वर्गणी ८० रुपये तीन वर्षाची वर्गणी २०० रुपये बचत ४० रुपये

पाच वर्षाची वर्गणी ३०० रुपये बचत १०० रुपये

पाच वर्षाची वर्गणी एकदम पाठवल्यास आपणांस सर्वात जास्त लाभ होईल. पुढे वर्गणी वाढली तरी आपल्याला याच वर्गणीत अंक नियमित मिळत राहतील.

वर्गणी पाठवण्याचा पत्ता :

मेहता मराठी ग्रंथजगत, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे - ४११०३०.

स.न.वि.वि.

मला ग्रंथजगतचे १/३/५ वर्षासाठी वर्गणीदार व्हायचे आहे. सोबत ८०/२००/३०० रु.चा ड्राफ्ट/मनीऑर्डर पाठवत आहे.

माझे नाव _____

पत्ता _____

गाव/शहर _____

पिनकोड नंबर _____

माझ्या पुढील मित्रांनाही हे मासिक १/३/५ वर्षे भेट म्हणून माझ्यातर्फे पाठवावे. त्यांचीही वर्गणीही सोबत जोडत आहे.

१) नाव _____

पत्ता _____

गाव/शहर _____

पिनकोड नं. _____

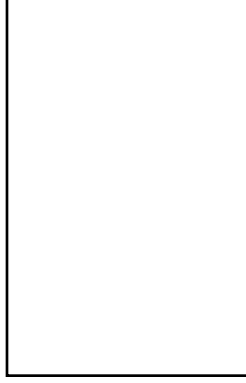
२) नाव _____

पत्ता _____

गाव/शहर _____

पिनकोड नं. _____

एक झलक...



६ तो भेदरून जाऊन तिथं बसला होता, उजाडण्याची वाट पहात होता. तेवढ्यात एक म्हातारा माणूस हातात एक छोटीशी दिवली घेऊन तिथून जात होता. त्यानं म्हाताऱ्याला म्हटलं, 'काय वेडा झालाचंयस का? काही गणित समजतं की नाही? दहा मैलांचा रस्ता आहे, तुझ्या दिवलीनं तर पाऊलभर सुद्धा प्रकाश पडत नाहीए,

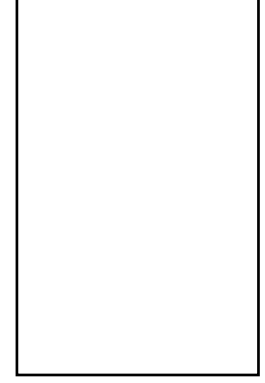
'म्हातारा उत्तरला, 'वेड्या, एक पावलाहून अधिक कुणी चालला आहे का आजवर? आणि उजेड हजार मैलांपर्यंत पडला असला तरी मी एकच पाऊल पुढे जाऊ शकतो ना? आणि मी एक पाऊल पुढे जातो तेव्हा प्रकाशही एक पाऊल पुढे जातो. दहा मैल काय, मी दहा हजार मैल सुद्धा जाऊ शकतो. चल ये, तू का बसून राहीला आहेस? तुझ्याजवळ तर चांगला कंदील आहे. तू एक पाऊल पुढे टाक, प्रकाश तेवढाच आणस्वी पुढे जाईल.

आयुष्यात, जर कुणी सगळाच हिशोब मांडू पाहील तर तिथेच बसून राहील; तिथेच घाबरून जाईल आणि तिथेच मरून जाईल. आयुष्यात एकेका पावलाचा हिशोब करणारे लोक हजारो मैल चालून जातात आणि हजारो मैलांचा हिशोब करायला बसलेले लोक एक पाऊलही पुढे टाकू शकत नाहीत, भेदरून जाऊन तिथल्या तिथंच बसून राहतात. ९

एक एक पाऊल : ओशो

अनुवाद : भारती पांडे

एक झलक...



६ या मोठ्या वेड्यांच्या दुनियेतील आपण एक घटक आहोत. याच दुनियेत आपण जन्माला येतो, तेथेच जगतो आणि म्हणूनच आपल्याला कधी समजतच नाही की जसे जीवन आपण जगायला हवे ते आपल्या हातातून सुटून गेले आहे आणि ज्याला आपण सुख म्हणतो, ज्याला आपण शांती म्हणून संबोधतो त्याचा ना सुखाशी संबंध असतो ना शांतीशी काही संबंध आहे. आणि ज्याला आपण जीवन जगणे म्हणतो ते स्वरं तर मृत्यूपेक्षा सुखकर नक्कीच नाही. परंतु त्याची ओळख करून देणे अवघड आहे. चारी बाजूला कोलाहल आहे. चारी दिशेला शब्दांचा गलबला, आरडाओरडीचे त्रासदायक वातावरण आहे. या सान्या वातावरणात, अंतस्थ मौनाकडे आणि शांतीकडे घेऊन जाणारे मार्गच आपण विसरायला लागलो. या देशामध्ये आणि देशाच्या बाहेर काही लोकांनी आपल्या आतमध्ये अगदी खोलवर अशाच एका निर्जन बेटाचा शोध लावलेला आहे.

सगळ्या नावा डुबून जाण्याची शक्यता नाही, ना वादळ (तुफान) होण्याची शक्यता आहे आणि असे निर्जन बेट मिळण्याचीही शक्यता नाही की ज्या ठिकाणी जगातील सारी माणसे शांतता आणि मौनाचा अनुभव घेऊ शकतील. परंतु प्रत्येक व्यक्ती आपल्या अंतरंगात (स्वतःमध्ये) एखाद्या निर्जन बेटाचा शोध घेऊ शकते. आपल्या अंतरंगातील निर्जन बेटाचा शोध लावण्याचा मार्ग म्हणजे ध्यान आहे. हेही समजून घेण्यासारखे आहे. ९

हसत-खेळत ध्यानधारणा : ओशो

अनुवाद : मीना टाकळकर

श्रद्धांजली

डॉ. मनोहर आळतेकर

शोककारण आणि मराठी शोकांतिका या प्रबंधाचे लेखक डॉ. मनोहर माधव आळतेकर (वय ७९) यांचे दि. १ जानेवारी १९९९ रोजी वृद्धापकाळाने निधन झाले. प्रारंभी मुंबईच्या विल्सन कॉलेजमध्ये ते मराठीचे प्राध्यापक होते. पुढे तळेगाव दाभाडे येथील इंद्रायणी महाविद्यालयाची त्यांनी स्थापना केली आणि प्राचार्य म्हणून काम केले. मराठी निबंध हे त्यांचे पुस्तकही प्रसिद्ध आहे.

श्रीपाद केळकर

डॉ. लोहिया विचारदर्श, एकला चलो रे, जळते दिवस पेटलेली माणसे, घटप्रभेचा योगी, वगैरे पुस्तकांचे लेखक आणि आंदोलन साप्ताहिकाचे संपादक आचार्य श्रीपाद कृष्ण केळकर (वय ८०) यांचे दि. १० जानेवारी १९९९ रोजी पुणे येथे दीर्घकालीन आजाराने निधन झाले. मरणोत्तर देहदानाची त्यांची इच्छा होती. त्याप्रमाणे त्यांचा देह ससून रुग्णालयाला देण्यात आला. प्रसिद्ध लेखिका इंदुमती केळकर या त्यांच्या पत्नी. डॉ. लोहियांच्या अनेक ग्रंथांचे अनुवाद केळकर दांपत्याने केले. १९९६चा सामाजिक कृतज्ञता पुरस्कार त्यांना देण्यात आला. कामगार चळवळीतील आपले सहकारी सदाशिव भट यांच्या कन्या रोशन भट यांना त्यांनी मानसकन्या मानले होते. इंदुताईचे १९९१मध्ये निधन झाल्यावर रोशन भट यांनीच आचार्य केळकर यांची देखभाल केली.

नावे कळवा, बक्षीस मिळवा!

‘ग्रंथजगत’च्या नियमित वाचकांसाठी ही खास स्पर्धा आहे. खाली काही वाक्ये दिली आहेत. ही वाक्ये ग्रंथजगतमधून प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तक परिचयातील आहेत. आपण ही वाक्ये कोणत्या पुस्तकाच्या परिक्षणातील आहेत. हे कळवावे.

- १) “माझ्याजवळ कोणतेही राजकीय तत्त्वज्ञान नाही. माझा कोणत्याही इल्लमवर विश्वास आहे असे मला वाटत नाही.” – × × × × × ×
- २) आपण या देशात या समाजात नेमके कुठे आहोत याबद्दलचा संभ्रम सतत त्यांना सतावत असतो. – × × × × × ×
- ३) जीवन हे विशाल आकाश आहे. मी त्यात विहार करणारा एक पक्षी आहे. – × × × × × ×
- ४) ‘आजूबाजूला जे चाललं आहे ते म्हणजे वास्तव नव्हे.’ – × × × × × ×

जोड्या जुळवा, बक्षीस मिळवा!

खाली १० लेखकांची नावे व आडनावे दिली आहेत. त्याच्या योग्य जोड्या जुळवा.

माधव, सुधीर, सुरेश, महादेव, अंजनी, आशा, निलू, वसंत, रविंद्र, विजय
शोभणे, गायकवाड, गव्हाणकर, कर्वे, हसमनीस, पोरे, मोरे, नरवणे, कर्दळे, नाईक

वरील दोन्ही स्पर्धांची बरोबर उत्तरे पाठवणाऱ्यांपैकी (लॉट टाकून येणाऱ्या) पहिल्या तीन स्पर्धकांना प्रत्येकी १००००.ची पुस्तके बक्षीस. पाठवण्याची अंतीम तारीख २० मार्च, १९९९.

आमचा पत्ता : मेहता मराठी ग्रंथजगत, १२१६, सदाशिव पेठ, पुणे-३०.